

Butlletí del Ateneu Barcelonès

ANY III

BARCELONA, JANER-MARÇ DE 1917

NÚM. 9

ETIMOLOGÍES IBÈRIQUES

Noves orientacions en la toponímia catalana, fou lo tema desenvolupat en la conferència del janer de 1917, en lo cicle de les que mensualment donem en aquest Ateneu Barcelonès. Sentarem la teoria d'ésser, nostra llengua catalana, la antiga ibèrica, y mostrarem la identitat de fonètica en la costa Mediterrània, que, començant en terres alacantines puja per Catalunya y Provença, volta per Italia y també arriba a la Engadina y a Coira (Suiça).

Es evident la existència d'una toponímia autòctona ò ante-romana, difícilíssima d'apreciar y molt més d'assenyalarne'ls orígens. Puix paraules declarades celtes, per autors ultrapirinencs, les hi veyem introduhir en alguna ocasió, per capdills de Roma, com si fossin d'us corrent en la sua època. Y encara pitjor, com si subsistissin llarchs segles en nostra parla, algunes paraules, continuaren usantse en plena monarquia visigoda. Tal es la partícula *acum*. Al fundar Leovigilt la ciutat de Vitoria li posà per nom *Victoriacum*.

Sovint sorprèn la extensió que agafen aytals paraules y més encara la similitut que nostra toponímia y la de Galicia mostren, com si així volgués justificar la rahó de la igualtat d'abdues fonètiques.

També'ns ha sorprès, al emprendre aquests estudis filològichs, la aparició de determinades paraules, que podrien tenirse per indubitables éuskares, puix en la llengua basca tenen formes caracterisades, y que apareixen uniformement en los idiomes indo-europeus. Un exemple està en los sufixes *asco*, *osco*, *usco*, usats al basch. L'investigador celta D'Arbois de Jubainville los retreu com pertanyents als ligurs, en qual toponímia abunden, y a Italia són ells qui caracterisen los noms a tres idiomes ante-llatins: l'*osco*, *etrusco* y *volscó*. A la nostra terra los trobem en les poblacions ibèriques (avuy aragoneses) d'*Oscà*, y d'*Atosca*, com també a *Ileosca*, y en l'actual llengua catalana perduren en noms substantius, com *besch*, *fresch*, *rusch*, *flasca*, *tasca*, *rasca*, *esca*, *bresca*, *gresca*, *fresca*, *pesca*, *brisca*, *pisca*, *quisca*, *fosca*, *osca*, *tosca*, *mosca*, *closca*, *rosca*, *busca*, *musca*, etc.

Un segon exemple: *Ure* en basch es aygua. En la toponímia dels rius espanyols n'hi figuren alguns, grans y xichs, formats ab l'arrel *ur* y *or*. En les costes de la Basconia, que hi hagi lo *At-urius* (avuy Adour, en terres franceses) y lo *At-uria* (avuy *Orio*, ò *Oria*, que per Tolosa desemboca al mar Cantàbrich en la ria d'*Oria*), apareixerà molt natural. També ho podria semblar que lo riu *Durius* (avuy Duero) de la Celtiberia portés nom basch. Però qu'en la genuina Iberia, ahont no hi deuriem trobar toponímia basca, existesca un riu *Turius* (avuy Turia) a Valencia, y una frescal y riallera vall catalana dita *Vall d'Oria* (avuy Batlloria) al Montseny, ja apar més extraordinari.

Es que també resulten éuskars les valls catalanes y lo riu de Valencia, algú dirà seguint encara als antichs teorisans del éuskar com a llengua general d'Espanya. Mes ¿y a Italia? Allí existeix la ciutat d'*Oria* prop de Brindis. ¿Y en la Iberia asiàtica? Allí hi tenim lo gran riu *Ural*, tal vegada lo primer en ordre d'antiguitat, de tots los de noms similars que creyèm ésser d'origen indo-europeus.

Prova que no s'ha dit la darrera paraula sobre l'origen del éuskar y de les llengües hispanes.

D'aquí la utilitat de no descuidar l'estudi de les etimologies ibèriques, per si d'ell algun dia se pot anar més segurament a noves deduccions.

Dels exemples que, en la Conferencia del janer, retraguérem de paraules que's poden qualificar d'ibèriques, ne detallarem algunes qual significat resulta plenament aclarit, per virtut de nostres observacions sobre la topografia dels llocs, y que podèm comparar ab altres paraules existents en localitats forasteres del mateix origen històrich-filològich.

AFRAGA, FRAGATA, FRAGÓS, FRAGOA, FRAGUAS, AFRAU, FRAJA, FRAJANA

Afraga millor que *Fraga*, sembla ésser, originariament, la paraula ibèrica que analisèm, y que pert la *a* inicial al consolidarse la llengua catalana. Cas freqüentíssim en nostra toponímia, com es de veure en la Taula subsegüent:

Nom primitiu	Segle xi	Segle xx
Arragona	Arrahona	Rahona
Abellera	Abellera	Bellera
Aqua-lata	Aygualada	Igualada
Anolía	Anolla	Noya
	Avencó	Bancó
Apiaria	Apiera	Piera
Apierola	Apierola	Pierola
Aqua-alba	Aygualba	Gualba
	Abinfaro (Lleyda)	Binfaro
	Abinfar (Osca)	Binefar

A propòsit de nostra paraula *Fraga*, Balari y Jovany declarava no trobarla en antics documents. Y això que en l'actualitat se'n conserven prou aplicacions d'ella, tant en la toponímia de Catalunya y de Valencia, com en la d'altres llocs de la Península Ibèrica, assenyaladament Galicia. Continuemne algunes, sens esforçarnos massa en cercarne.

A *Fraga*, la cèlebre ciutat lleydatana, que pertany al reyalme d'Aragó des de les corts del 1300, el nom li pervé de sa situació en aspedada cinglera. *Fraga*, se digué en lo segle XIII, a la part de Montjuich avuy coneguda per *Morrot*, la més encinglerada y abrupta de la famosa montanya barcelonina.

Això sol semblarà indicarnos una procedencia romana, puix en la llengua llatina existeix *fractus*, participi de *frango* y qual significat es també lo de trencat ò partit, d'hont s'ha format l'adjectiu *fragosus*, usat per Virgili.

Tenim de fer present que són moltes les paraules ibèriques, a igual que altres d'etrusques y ligúriques, que deuen considerarse com indígenes, encara qu'en la llengua del Latium, llengua d'un origen consemblant, hi tinguin formes propies.

Una *Fraga* de Valladolid era dita *Çafraga (La Fraga)* en lo segle XVI, segons la notable obra geogràfica de Fernando de Colón.¹

En la frontera de Galicia y Portugal existeixen diferents *Fragas*, qualificades d'*alta*, *mayor*, etc.,² donant a entendre que dita paraula correspon al significat de roca. A la provincia de la Coruña, trobem una *Fraga Alta* a Santa María de Castañeda, *Fraga* de Tambre y *Fraga* de Grobas al partit judicial d'Arzúa; y d'altres a les parroquies de Sant Cosme d'Oines, Santa Cristina d'Orvís, Santa María de Fisteus, etc. Ribadiso da *Fraga* en la parroquia de Sant Cristòfol de Dormeà, etc.

Fraga existeix prop d'Alacant, passanthi l'aqüeducte que va a dita ciutat; a Vilanova de Xúcar, avuy dita Vilanova de Castelló, hi ha una partida rural dita *Fraga*, y també's nomena així un carrer antic d'Albaida.

El *Frago*, nom d'un poble del partit judicial de Sos (Saragossa), resulta un primer derivat de la paraula *fraga*. Majorment considerant la existencia en català del nom substantiu *fragós*, ab significat de lloch solitari, escarpat y ple de maleses. y en castellà lo de «*fragosa sierra*, la áspera y quebrada con valles y montes», segons definia Cobarrubias en 1611.

Fragoa de San Pedro es població portuguesa junt al riu Duero.

Per *Rio-fragua* es coneguda una *aldea* d'El Barco de Avila.

Las Fraguas es un municipi de la provincia de Santander.

1. «Rodelana es aldea de 60 vecinos, es de medina del campo; hasta *çafraga* ay vna legua y hasta fuen castin ay legua e mas y an de pasar por *çafraga* y hasta la ventosa ay vna legua llamada» *Descripcion y cosmografia de España por Fernando Colon*, publicat en el *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, vol. LVII, p. 174.

2. F. CARRERAS Y CANDI: *Geografía general del Reino de Galicia; Provincia de Orense*, per Benito P. Alonso (en preparació)

Fragata ve usat en la espeleologia catalana, y deriva de *fraga*; així se li diu a un avenç de la serra d'Aramprunyà al pla de Querol.¹

La *Frocata* són grans penyalars y aspedats de la vall aragonesa d'Ordesa, molt semblants als de la Fraga del nostre Montjuich.² No hi ha diferències externes entre les veus *Frocata* y *Fragata*.

Frascata ò *Frascati* està a Italia, prop de Roma.

De *fraga* y *afraga*, ne devallen les paraules *frau* y *afrau*, significant també roques verticalment tallades. L'escriptor català Bosch de la Trinxeria defineix l'*afrau*: «pas entre dues timbes, pas no gayre llarg y molt estret: L'*Afrau* d'Aníbal a Amélie-les-Bains, sobre la cascata del torrent de Montdony, de la vall de Montalba. L'*afrau* sol ésser emboscats y apenes hi penetra lo sol».

Tenim proves de que la paraula *fraga* s'usava com a substantiu comú corrent, més tart del segle XIV. Després de conquistades les illes de *Fortuna* ò Canaries, los castellans implantaren allí dita paraula, avuy existent en lo terme municipal de Guia.

Una observació importantíssima pertocant a la paraula *fraga* es lo cambi de fonètica que presenta al arribar a la part meridional de la Península, ò sia en los territoris influïts per la colonisació liby-fenice. La *g* pert lo seu sò característich davant de *a* y's transforma en lo sò gutural donat a la *j* per les llengües castellana y éuskara. Així hi ha a Cádiz un poble nomenat *Fraja* y al altre cantó del Estret, a Melilla, un lloch dit *Frajana*. Del primer no'n tenim cap coneixement topogràfic; però sí del segon, que feu remarcable en 1909 l'acció del «barranch del Lobo», quals descripcions mostren existirhi abruptes aspedats justificant la significació adjudicada a nostra ibèrica paraula.

Per més que guarden relació ab *fraga* les paraules toponímiques *Peña de Francia*, *Canfranch*, *Franciach*, etc., tractarèm d'elles en capítol apart, puix creyèm ho mereix esta nova forma, encara que lo significat sia idèntich.

CAUCÓ, COCÓ, CONCA, CONQUILLA, CONCULLA, CONXA, CONCHEL, CONCHIL, CONCHERA, CONCHAR, CONCHOUSO, COQUILLE, MONT-COLLON, CONXO, COGNE

Ha conservat, la toponímia ibèrica, lo nom de *Caucó-Iliberis*, avuy dit *Coblliure*, en la població catalana, en mal hora separada de Catalunya per lo nefast tractat dels Pirineus (1657). *Caucó-Iliberis* equival a port del castell dels ibers, trobantse en immillorable situació topogràfica, a la costa mediterrània.

Prop del Rosselló, en la comarca de Narbona, ha existit la paraula *cauquena* com a forma adjectivada de *caucó*, consignantla antich document mitgeval. Se-

1. *Bul·letí del Centre Excursionista de Catalunya*, v. VIII, p. 238.

2. *Boletín de la Real Sociedad Geográfica*, v. LIII, p. 114 y 278.

gons Rouzaud, lo nom d'insula *Cauquena*, aplicat a la que després fou dita de *Santa Lluia*, equival a *insula portuensis*, çò es, la illa del Port.¹

Tan justa es aquesta equivalència, com que nosaltres encara tenim en la toponímia catalana lo nom de *Cocó*, sinònim de *Caucó*, aplicat a una badia ò costa circular, çò es, la de la ciutat d'Alacant.²

Dues altres formes derivades de *cocó* trobem a França, que no existeixen a la nostra Península: *Coconiacum* (any 771) avuy Chauconin (Seine-et-Marne) y *Cauclarie* (any 1044) avuy Caucalières (Tarn).³ Tenim la seguretat de que no seràn les úniques que allí han existit.

En l'antiguitat apar *Cauca*, població dels Vacceos que's vegé atacada per Lucullus (mitjans del segle II a. de J. C.). Son equivalent es la població actual de *Coca* (provincia de Segovia), estratègicament situada en una plana a la confluència de dos rius, Eresma y Voltoya y en la de dues carreteres romanes. La *Cauca* nos porta a recordar la ibèrica *Auca* ò *Il-Auca* (fortificació d'*Auca*) avuy dita *Oca* en la provincia de Burgos. L'estudi de la topografia d'*Auca* ha de treure del dubte de si ja en la època romana havia evolucionat lo primitiu nom.

La determinació de les etimologies ibèriques nos obligarà necessàriament a tenir compte, en aquestes mutacions de les paraules tan freqüents, en l'ordre general de llur evolució lingüística.

Per eixa circumstància y atenent a la topografia del lloch, indicarem ésser *Jaca*, la vella ciutat dels *jaketans*, un derivat de *cauca*. La vall circular voltada d'altres montanyes qual centre ocupa *Jaca*, es una veritable *cauca* ò *conca* hidrogràfica, segons après la descriurem. Transformar *Cauca* en *Caca* y en *Jaca*, tal vegada sembli violent. Mes passar de *Jaca* a *Caca*, resulta una mutació corrent del pas de la fonètica castellana a la catalana: exemple, de *jefe*, *quefe*. També donen a la *k* una pronunciació igual a la *j* gutural castellana:ls habitants de la Toscana (Italia). De manera que per ells *Cauca*, seria pronunciat *Jauja*. Ab lo que tindriem lo nom donat per la fantasia popular hispana, a una terra ideal ahont lliguen los gosos ab llangonics y son les cases de turró.

Com un fet extraordinari y casual consignem la existencia del *Valle del Cauca* a Colombia, nom indígena dels Andes que's relaciona ab altres formes de les arrels *cauc* ò *coc* en les toponímies quichúa, araucana y guaraní.

Relacionantse ab los orígens asiàtics dels pobles ibèrics està la gran *Caucasia* (Caucasia), nom donat als territoris situats entre'ls mars Negre y Caspi. *Cauconos* era un poble del Asia Menor aliat de Troya, segons Homer.

1. H. ROUZAUD, en *Bulletin de la Commission Archéologique de Narbonne*, v, XIII, any 1914, p. 280.

2. F. CARRERAS Y CANDI: *Geografía general de. Reino de Valencia; Provincia de Alicante*, per F. Figueras y Pacheco, p. 14.

3. HIPÓLITO COCHERIS: *Origine et formation des noms de lieu* (Paris, 1885), p. 187.

Ab lo mateix nom de *Coca* existeixen a Salamanca altres dues poblacions: *Coca* de Huebra y *Coca* de Alba, lo segona situada en un pla.

La paraula *cocó* no apar llatina. Dita llengua pot presentar com a pariona la paraula *cocula* ò *coculum*, equivalent a caça de coure ò caçola, *cochlea* muscle en petxina rodona ò tancada, y també la escala rodona ò de cargol y la màquina cilíndrica d'elevació d'aygües; *cochleare*, cullera circular per a menjar ous. Es dir que sempre en la llengua llatina, la radical *coc* la trobem usantse per a donar idea d'objectes acusant formes rodones.

Sabut es que la llengua llatina, al formarse, prengué paraules de les principals llengües d'Europa. Com també que'ls íbers, al atravessar l'Europa, ocuparen bona part de la Península Itàlica.

Aquesta radical *coc*, que's presenta en la llengua catalana profusament aplicada, té sa forma senzilla de *cocó*, expressant Labernia, en lo seu diccionari, ésser un nom ab que les criatures designen l'ou. A Burriana, y a alguns altres llocs valencians de parla catalana, los nens li diuen *cóco*, variant l'accentuació. Resultant una absoluta identitat entre aquest nom, que's dona al ou, y'l de la fruita del cocoter, que, com l'ou, presenta la forma ovalada.

No es possible dubtar donchs d'ésser similars les paraules *cóco* y *cocó*. Lo torrent *Cóco* es a Benicarló (provincia de Castelló) y s'ha adaptat a la fonètica de dita comarca. De la llunyana illa de *Cócos* no cal tractarne, puix son nom devalla de la fruita del cocoter.

Covarrubias en son famós *Tesoro de la lengua castellana* (Madrid, 1611) tracta del *coco* com «nuez de la India», afirmant que'l dit nom «se le dieron los españoles por el gestillo que se figura con los tres agujeros que parecen ojos y boca: en razón de que ordinariamente llamamos coco, una postura de rostro, qual la tiene la mona, quando da a entender estar enojada y haze un sonido en la garganta de *ko, ko*». Més avant, al tractar de la paraula *concha* com «cubierta dura de algunos pescados», afegeix que «de *concha* se dijo *cuenca*, una escudilla honda y abierta, por la semejanza que tiene con la concha».

També en dialecte piamontès *cocó* equival a ou, y *coconato* es un lloch de forma ovalada, com si diguéssim un equivalent a *cauquena* ò *conquena*. Paraula que té en la toponímia catalana'ls equivalents de *Conquet*, *Conques* y *Conca*, com seguidament dirèm.

No guarda la menor relació d'origen ab *conca*, lo substantiu *conco* aplicat en la masia catalana al fill que arriba a la edat madura sense contraure matrimoni. Tenen més probabilitat de què s'hi relacionin les paraules, aragonesa *cocota* y catalana *corcoll*, les quals trobem avuy usades en idèntich sentit. *Corcoll* es a Barcelona lo cap rodó de la baldufa, de manera que quan balla al revés, se li diu *ballar de corcoll*. A la provincia de Terol la frase *bailar de cocota*, sinònima de la anterior, equival a anarsen una persona de cap a terra.

Emperò ací nos caldrà remarcar que la paraula *cocó* viu en determinades comarques de parla catalana, significant cavitat ovalada formada en la superfície llisa d'una roca. La usen així en lo Vendrell, Mallorca y Menorca. Una poesia mallorquina oportunament retreta per En Balari y Jovany, diu

— Voleume dir, porqueyrola,
de quin'aygo vós beveu?

— Als *coconets* d'aygo tèrbola
vaig a beure con tench set.

Cocó a Catalunya y *cocon* a França signifiquen la ovalada capsa de fil ahont se tanquen les cuques de seda, ò en general totes les crisàlides.

Precisament la paraula *cuca* també presenta analogia ab la de *cóco*.

La toponímia conserva en molts indrets la milenaria paraula. Al S. del Catllar (Tarragona) una partida de terra es dita *Cocons*. Prop del castell de Sant Esteve de Castellet estava, en 1016, la *Guardia de ipsis coconibus*, y a Santa Maria del Bruch *ipsos coconos* en 1077. *Cocon* es població d'Alacant. A Almeria hi ha *El Cocon* en jurisdicció de Benizalem, y la masia *Cocones* al de Huercalovera; a Albacete la població de *Cocóvos*, etc.

La vall de *Cocco* es als Alps suïços prop de Bellinzona.

Conquet, derivat de *conquena*, viu en la toponímia d'Alacant.¹

La població catalana de *Conques* està voltada per les montanyes d'Orcau y la serra del Montsech, al començament del Pallars (Lleyda), formant una veritable conca.² *Ras de Conques* es dit a un pla en la serralada que separa'ls llocs de Civís y Sort (Lleyda) després de la serra d'Ares.

Conques es plural de *conca*, paraula geogràfica d'un ús constant a Catalunya. La definí Esteve de Corbera,³ dient ésser una vall voltada de montanyes a manera de caçola. Són moltes les *conques* existents a Catalunya com denotant valls rodones y enfonsades per causa de l'altura de les montanyes vehines: la *conca de Tremp*, la *conca d'Orcau*, la *conca de Meyà* y la *conca de Barberà*. A Valencia també hi coneixem la *Conca de Zafor* dintre del terme municipal de Gandía. Una *conca* molt pintoresca formen les altures encinglerades hont s'assenta la vella població ibèrica dita antigament *Conca* y avuy *Cuenca*, capital de provincia. Delgado suposa que fou l'antiga ciutat de *Conkuta*, qu'encunyà moneda ab llegenda ibèrica.⁴ Hipòtesi originada per la similitut del nom. La paraula *conca* perdura

1. *Prov. de Alicante* (obra mentada), p. 14.

2. Lo castell de Conques ve consignat en l'any 1055. (Doc. 167 de Ramon Berenguer I, al Arxiu de la Corona Aragó.)

3. ESTEVE DE CORBERA: *Cataluña Ilustrada*, lib. I, cap. 14.

4. DELGADO: *Clasificación de las medallas autónomas de España*, v. III, p. 101.

en nostres dies en algunes regions de parla castellana; així al Aragó la veyèm usada alternant ab la de *cuenca*.*

A Italia, prop de Rimini, existeix la població de *La Conca*.

Les *conques dels ulls* són les cavitats redones d'aquesta porció del cors humà. Com es sabut acusen la forma ovalada característica del ou, una de les principals accepcions de la paraula que analisèm.

Conca presenta'l diminutiu *conquilla*, qu'en la llengua catalana correspon al de *conquezuela* a la castellana.

Conquilla es paraula viva en la comarca del Maresma, com a sinònima de petxina. Es dir, que no s'aparta de la idea originaria del *cocó* y indica la forma rodona del objecte ò lloch ahont ella s'aplica. La *conquilla* catalana té son perfecte homònim en la *coquille* francesa, y sobre tot en la mateixa paraula italiana *conchiglia*, d'idèntica significació.

Al passar, la paraula, de la comarca del Maresma a terres del antich còmtat de Girona, se transforma en *conculla* ò *corculla*, segons se li diu en l'actualitat.

Conquezuela es lo nom d'un municipi del partit judicial de Medinaceli (Soria) qual situació topogràfica avuy no podèm precisar, però que's trobarà, a ben segur, dintre d'una petita vall tancada.

De la *conca*'n devalla altra paraula castellana, *conxa* (*concha*), usada de tres maneres : primerament com a nom substantiu, indicant lo mateix que *conquilla*; après com a paraula orogràfica, equivalent a la catalana de *conca*; y també com a hidrogràfica al igual que la nostra de *cocó*. Res dirèm de la primera accepció de *conxa*, per ésser sobradament coneguda, aduhint alguns exemples de les altres dues.

Concha's diuen : un municipi de Guadalajara; una *aldea* de Santander; algunes entitats de població als municipis bishahins de Carranza y Abanto, y als municipis santanderins de San Roque de Riomiera y de Villaescusa.

Las Conchas porta per nom una *cortijada* d'Albox (Almeria).

Conchas de Arganzón se diu a una gran depressió formada per altes vertents, al S. de la provincia d'Alava, prop de la de Burgos. Semblantment la *Concha de Pineda* es altra comarca orogràfica, entre les serralades de la Demanda y la serra Mencilla (Burgos). En aquestes comarques hispanes hi ha la vall de *Media-Concha* prop de Bárcena (Santander).

La *Concha* de San Sebastián es exemple viu de l'accepció hidrogràfica d'aquesta interessant paraula ibèrica, que també porta a Portugal una altra badia, la *Concha de São Martinho* (districte de Leira), y a Pontevedra la «ensenada de *La Concheras*».

* JOAQUIM COSTA : «la feracísima conca de Segorbe» (*Estudios Ibéricos*, p. 124) y més avall, en la pl. 136 continúa «la cuenca superior del Mijares».

També existeix a França la paraula *concha*. Hipòlit Cocheris s'equivoca al suposarla equivalent als camps «dans le sens de terre ou de territoire mal défini, d'espace vague et indéterminé».¹ Exemples trets de la toponímia francesa: Saint Georges de *Conches* (Saone-et-Loire); *Conches* en Onche y *Conches* ò Saint Pierre de Chatillon (Eure); *Conchy*-les-Pots (Oise); *Conchil*-le-Temple y *Conchy*-sur-Cauche (Calais), etc. També a la Suiça francesa hi ha *Conches*, al cantó de Valais.

Derivats de *concha* són: *Conchar*, població de Granada que justifica son nom per trobarse en petita planuria, tancada per quatre montanyes; *Conchouso*, nom de tres *aldeas* de Galícia als municipis de Boborás, La Peroja y Carballado. *Conchel* ò *Alconchel* es nom d'un poble de Portugal y d'altre de la provincia d'Osca. La influencia alaràbiga hi afegí l'article *al*.

Val-conchan junt a Daroca, resulta altra forma de *Concha*, que té un homònim dintre la mateixa terra aragonesa en *Val-de-cuenca*, prop d'Albarracín. Y com la idea de *concha* es de fondalada ò vall, resulta una redundancia, com ne tenim altre exemple en *Vall d'Aran*, puix que també en basch *aran* es *vall*.

Cuenca-buena es lo nom d'un poble de la provincia de Saragossa.

Coquilla deu haver originat lo poble d'*Oquillas* de la provincia de Burgos. ¿Serà dit *Oquillas* per les *oquedades* ò *cocons* que existesquen en les roques hont s'alça lo castell ò la vella esglesia, origen del poble? Es sabut que aquestes cavitats, conegudes en la llengua castellana més moderna per *pozas* y *pozuelos*, han donat nom a molts llocs y poblacions d'aquelles terres, com *Cienpozuelos*, *Las Pozuelas*, *Pozazal*, *Pozáldez*, etc., que poch tenen que veure ab pous de treure aygua.

Aximateix, nostre català modern, al perdres en algunes comarques lo que significà *cocó*, ha denominat *olletes* (com si diguéssim *oquilles*) a les mateixes cavitats rodones de les roques, segons es de veure al lloch dit *Les Olletes*, entre Sant Privat de Bas y Santa Magdalena del Mont.²

No podèm acabar aquestes senzilles observacions filològiques sense consignar nostra admiració al veure com lo poble baix per tot arreu manté viu, dintre del seu més abarraganat llenguatge, lo significat genuí ibèrich de les paraules *cocó*, *cocón* y *cocones*, ab lleugeres mutacions fonètiques y en sentit metafòrich.

Als Alps, entre Suiça y Italia, cap al Simplon, existeix un mont *Collon* de 3644 metres d'altitut, ab l'hotel de dit nom, y altre *Petit-Mont-Collon* no lluny del anterior. Segurament dites montanyes acusaràn formes rodones.

¿Es que d'igual manera devallarà de *conxa* la paraula *conxo*, y d'aquesta última una altra expressió vulgar indecorosa, usada per lo poble baix en idioma castellà y en català? Així ho creyèm; com també que de terres italianes ens hi

1. H. COCHERIS: *Origine et formation des noms de lieu* (Paris, 1885), p. 63.

2. César A. Torras, diu que aquest nom de *Les Olletes* pervé de presentar los penyalars «gran nombre de corcades cavitats ò forats, de forma original, semblants a olles» (*Comarca d'Olot*, p. 201).

espera altre homònim : la bella vall alpina de *Cogne*, cap a Aosta, que tantes vegades recorregueren per caçar lo *stambecco* los reys d'Italia Víctor Manuel II y Umbert I.

Y altra consideració final es com per via de la llengua ibèrica ò catalana trobaràn fonament etimològich paraules de les llengües castellana, francesa, portuguesa y italiana, respecte de les que res s'havía precisat.

SÁSO, SASADILLO, SÁS, SASAL, SAU, SOASO, ALSÁSUA, SOUSA, ZUAZU, SOUZEL, SOUZELLAS, SOSAES, ZUAZOLA, SÓS, SÓSES, OS, OSSET, OSSETJA, SASSULA, SASSUOLO, SASSATELLA, SASSINA, SESSIA, SÁSSER.

També creyèm poderla donar com a genuina nostra, eixa paraula *Sás*, per més que sa generalisació sia molta, arriant fins al Adriàtic, en la toponímia.

Sáso, en la comarca del Somontano (provincia d'Osca), té significat de pla. Y efectivament la trobèm sempre aplicada, ab totes les seues derivades, en la toponímia de llocs plans.

En la onomàstica ibèrica hi figura *Suessa* ò *Suessatium*, que dóna nom a la *Sussetania*, població dels Várdulos, y que atribueixen a Zuazo los erudits autors de *Los Pueblos germánicos hasta la caída de la monarquía visigoda* (v. I, p. 352 y 354). En les Galies, lo lloch de *Suessó* ha donat nom als pobles gals *Suessones*, avuy dit Soissons. Al S. d'Italia, prop de l'actual Gaeta, apar la població ante-romana de *Suessa-Aurunca*, avuy Sessa, prop de Mondragone. Totes aquestes velles poblacions tenen un homònim en terres asiàtiques : la gran ciutat turca de *Sussa*.

Actualment, a Espanya, la població que més se correspon a *Suessa* es la de Sesa en la provincia d'Osca.

El Saso, es un poble del districte d'Hijar (Terol). A Navarra existeixen moltes partides rurals conegudes ab lo nom d'*El Saso*, com v. g. en los municipis de Sangüesa, Tafalla, Olite, Carcastillo y Mélida, y semblantment hi coneixèm una montanya al d'Eslava.

Cap-de-Saso, es un poble prop de Sariñena (provincia d'Osca).

El Sasillo, diminutiu de *saso*, es altra partida rural de Tudela (Navarra); existeix en la provincia de Terol ab la forma molt semblant de *Sasadillo* ò *Sacedillo*, com ara se sol escriure, y en la provincia de Castelló de la Plana ab lo municipi de *Salsadilla*, situat en una plana.

Ab la forma de *Sás*, la conserva la toponímia de Catalunya y de Galicia. En nostre Principat porta dit nom una població de junt a l'antiga baronía d'Erill (Pallars), y que ab altres vehines formava lo *batllú de Sás*. A Galicia lo duhen algunes partides rurals en los municipis de La Estrada (Pontevedra), Sant Pere de Tribes y La Puebla de Tribes (Orense), conegudes per *Sás de Abajo* y *Sás de Arriba*. *Sas del Monte* està en lo terme municipal de Menterrano (Orense), y també

li trobem un equivalent en terra castellana, ab *Sasa-mont*, poble del partit judicial de Castrojeriz (Burgos).

Villares del Saz, ço es, «viles del Pla», se diu a una població de Cuenca, trobantse a les mateixes terres *Fuent-el-Saz*. A la Coruña hi han *Sás*, al municipi de Paderne, y *Zas* del Rey. A Orense existeixen llocs dits *Sás* a Canedo y a Sarreaus : *Sas de Penelas* es al municipi de Castro Caldelas (Orense).

Sasa, variant de *saso*, abunda a Boltaña, puix a més d'existir la paraula al municipi de Cortullas, hi coneixem la *Sasa de Sobrepuerto*, *Las Paules de Sasa* y la *Sasa de Surta*. A Osca, prop de Montaragon, hi ha la *Sasa del Abadiado*, y cap a Jaca altra *Sasa* y *La Sausa*, y a Lugo la *Sasa-d'Oira* al municipi de Paradela.

Sasal, altre sinònim de *sasa*, està al terme municipal de Navesa (Jaca).

Com a contracció de *sasa* tenim *saá* existent en lo lloch dit *Saamil* de la parroquia de Santa María de Castro-feito (La Coruña), y en *Saávedra* (provincia de Murcia), qu'equival a *sasa vereda*, ò sia pla del camí.

Sá es una població portuguesa de cap a Chaves. En irlandès *sa* equival a torrent, y *sua* a petit riu. De manera que difereix en absolut l'ibèrich dels llenguatges del Nord.

Sasé es a Boltaña un lloch pla situat al peu d'altres montanyes.

Sasi es lo nom d'un caseriu del barri Lapizte, del terme municipal d'Irún.

Sau apareix en nostra toponímia ausetana, aplicat a un dels pocs llocs plans qu'existeixen en les abruptes Guilleríes (entre Vich y Gerona), atravesat per lo Ter y ahont radiquen los dos poblets de Vilanova de *Sau* y Sant Romà de *Sau*, com si diguéssim *Vilanova del Pla* y *Sant Romà del Pla*.

Sás no s'ha de confondre ab l'alacantí *Sax*, ò sia, enesprat castell que s'edificà al cim d'una gran penya punxaguda, *saxum*, de la que ell ne prengué nom y après la població que s'hi formà. D'aquí donchs que tingui de corregir-se la hipòtesi d'alguns numismàtics, quan pretenen veure en *Sax* a la ibèrica y desconeguda població de *Segissa* ò *Sethisa*.

Sieso es població de la provincia d'Osca y *Ziezar* de la de Murcia.

La Sosa està aytambé dintre d'Aragó, cap a Barbastre.

Un *pla de Soaso* situat en la pintoresca vall aragonesa de Broto, resultarà una redundancia consemblant a les dues ja indicades, de *Vall d'Aran* y *Val de Cuenca*. Emperò, mercès a ella podèm assegurar, sense cap vacilació, que *soaso* es nova forma ò variant de *saso*.

Soaso's troba viu en altra vall pyrinenca, la d'Ordesa. Una petita plana circular, voltada d'altres montanyes, de la que's despenja lo riu d'Ordesa, té per nom *Circo de Soaso*.

Sásua es nova forma de *saso*, que, precedit del article alaràbich *al*, porta per nom la població d'*Alsásua* (Navarra), situada precisament en la extensa planuria de la Burunda.

De *soaso* s'ha format la paraula castellana y portuguesa *soazo*, *zuazo* ò *zuazu*, que ab totes tres formes homònimes l'anirèm seguint en la toponímia. *Soazo* està a Portugal en la provincia d'Entre Douro e Minho, en la que hi ha encara la *Ribera de Soás*. A la navarresa vall d'Araquil existeix la feligresia de Sant Martí de *Zuazu*, precisament al centre de la vall, qual «planicie se ve constreñida en esta parte por las estribaciones de Aralar y Andia».¹ Aytambé hi trobem un *Zuazu* en altra vall navarresa: la d'Izagaondoa. Però ahont abunda es a Alava, trobantla en los municipis de Cuartango, Gamboa, Alí, Salvatierra, Ayala, Amurrio, etc. A Vizcaya hi ha un barri de Bilbao dit *Zuazo*, una casa solar a Galdácano, etc., y a Guipúzcoa un caseriu a Mijoa.

Sousa y'ls seus derivats resulten una forma purament portuguesa de la que n'hi ha exemples a Villarreal y als llocs dits *Rego de Sousa*, *Aguar de Sousa*, *Arifana de Sousa*, *Passos de Sousa*, etc. *Villar-do-Sosa* està prop de la frontera espanyola de Galicia.

Souzel, població prop d'*Extremoz* (Portugal), es diminutiu de *sousa*, així com *Souzellas* (Coimbra).

Sossaes, altra forma derivada de *sousa*, existeix a Tras-os-Montes. En la propia provincia hi ha lo *Cou de Sozo*.

Zuazola, derivat de *Zuazo*, apareix als municipis de Barrandía (Alava) y de Garagalza (Guipúzcoa), y també porta aytal nom una població guipuzcoana.

Suso's diu una *aldea* de S. Verísimo de Ferreiras (La Coruña).

Contracció de *soaso* es *Sos*, de la que trobem mostres en la toponímia aragonesa y catalana. *Sos* es dit un poble de la frontera de Navarra (Saragossa), un altre de cap a Benasch (Osca), y un altre cap a Catalunya, *Castejon de Sós* (Osca). Es típic lo nom del lloch del *Vich-de-Sós*, y ho es també lo de les planes junt al Segre, més avall de Lleyda, que constitueixen lo terme municipal de *Sóses*, planes fertilíssimes per trobarse avuy atravessades per lo canal de Pinyana.

Sos-ribes, del que'n devalla'l nom de fonts ò de llinatge *Sorribes* y *Sus-terris* prop de Tremp (Lleyda), no tenen relació ab aqueixa paraula: equivalen a *sots-ribes* ò sia dessota les ribes, ò les pujades d'una carretera, com *Só-peyra* vol dir dessota la roca, y a *Sóts-terres* ò sia dessota les terres, dintre una barrancada junt al riu en qual replà s'hi erigí la capella de Sant Antoni de Susterris.

Es possible que de *sós* n'haja pervingut encara la paraula *Os* que tant abunda en la toponímia catalana, y sos derivats *Osset* y *Ossetja*, dels quals sols ne coneixèm un poble de cada hu. A *Os* de Civis hi ha una collada dita d'*Ossor*,² vers lo Pallars. *Os* de Farfanya es un pla regat per les cequies Lluenar, Caragol y Grau.

1. F. CARRERAS Y CANDI: *Geografía general del País Vasco-navarro; Provincia de Navarra*, per J. Altadill, v. II, p. 48.

2. No creyem que *Al-os* ni *Os-sor* ò *Os-orio*, sien derivats d'*Os*, com *Osset*, *Ossetja*.

Al Nord d'Italia existeix la paraula *sas* en algunes localitats: *Sass Maor*, muntanya del Tirol, cap a Trento; la illeta de *Sasso* al Adriàtic, cap a Albania; *Sasso Acuto* es a Como; *Sasso di Campo* als Alps Cadòrichs, confí del Tirol; *Sasso d'Italia* als Apenins; *Sasso-ferrato*; *Sasso* n'hi ha a Bologna, a Volterra y a Bordighera; *Sasso di Ferro*, *Sasso delle Corna*; *Sasso San Martino*; *Sasso Rancio*, etc. A més les formes derivades *Sassula*, *Sassuolo*, *La Sassella*, *Sassatella*, *Val Sassina*, *La Sessia*, *Val di Sessia*, *Sassari* en català, *Sasser* a Cerdanya, *Sassovivo* abadía a Foligno, ahont hi ha també la encisadora muntanya de *Sasso-di-Pale*; *Sassa-Tornimparte* als Abruzzos, prop del *Gran Sasso d'Italia*, etc.

No volèm parlar dels *sas* d'Italia més que ab certa reserva, atenent la possible confusió que podria cabrehi ab lo *saxum* llatí (roca), segons ja tenim dit del castell de *Sax* d'Alacant y ab derivacions del nom *suso*, que, al igual que en aragonès y castellà antich, equival a *superior*: així es lo *Capo-Suso* en la Cerdanya septentrional, en oposició al *Capo-Giuso* de la Cerdanya Meridional.

Emperò tenim motius de creure que no'ns equivoquem en altre equivalent que hi ha en la regió alpina suïça, propera al Simplon. Una gran planície de congestes, que s'estén entre'l mont *Brulé* y'l mont *Collon*, en lo Montblanch de Seïlon, es dita *Za-de-Zan*. Encara trobèm a *Zá-de-l-Ano*, no lluny del anterior, en altra planície qu'està a l'altura de 3,374 metres. També l'*Ano* alpí té son homònim als Pyreneus en l'ibèrich *Aneto* (Pallars).

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

(Continuarà.)

INDUMENTARIA MILITAR

I

VINCH a parlarvos d'*Uniformes y Estandarts*, y ho faré senzillament, sense aquella elegancia de llenguatge ni aquella ponderació en les parts del discurs que són tal volta necessaries per a llevar monotonía al tema y mantenir viva l'atenció dels oyents. El meu treball se reduirà a una estricta ressenya, si no curosament ordenada en conjunt, bastant minuciosa en detalls.

La uniformitat en els trajos militars començà a Castella a últims del segle xv, al crear els Reys Catòlics una força armada que, sots la denominació de *Cuadri-lleros de la Santa Hermandad*, estava destinada a fer servey pels camins en temps de pau, y era movilisada com un exèrcit regular en temps de guerra. Aquesta força, encara que creada per la Corona, no depenia d'ella ni dels grans y prelats del regne, sinó dels municipis que la pagaven, si bé'l rey se reservava'l dret de fer els nomenaments dels capitans y *cabos* que la regien. Segons lo general comte de Cleonard ², les tals tropes portaven una vesta de llana blanca, ab amples mànecgues, y una creu vermella sobre pit y espatlla; calces de grana, borceguins de cuyro, y casch sense cimera, visera ni clatellera. Ses armes ofensives eren ilances y espases per a uns, y per a altres espingardes. Les banderes eren blanques, ab la creu de Sant Jordi. En cada quadrilla, per cada dèu llancers, hi havia un espingarder. Aquestes forces ja prengueren part en la guerra de Granada en nombre de 10,000 homes, segons referencia de l'esmentat autor; el qual ens diu també que les tropes que acompanyaren lo Gran Capità a Italia usaren els mateixos uniformes que'ls quadrillers, sense les creus.

1. Conferencia ab projeccions que, en sa qualitat de professor de la *Escola Catalana d'Art Dramàtic*, donà don Lluís Labarta als alumnes de la mateixa en l'ATENEU BARCELONÈS, la vetlla del 7 d'octubre de 1916.

2. *Historia orgánica de las Armas de Infantería y Caballería*.

Ferran y Isabel crearen també en 1493 un cos de cavalleria titolat *Guardia Vieja de Castilla*, el qual constava de vinticinch companyies de cent places cada una. Aquestes no tenien uniforme, però s'exigia, per a entrar a formar part del Cos, possehir un armés de guerra complet y dos cavalls, un d'ells cobert de gualdrapes ab les armes de Castella (castells y lleons), y l'altre destinat al patge de llança.

Prengué, per aquells temps, tanta importancia y nomenada la infanteria suïça, després de ses victories sobre la Casa de Borgonya, que se la volgué imitar, prevenent lo que arribaria a ésser la infanteria en les guerres futures. A Castella, un cavaller cordovès, don Gonzalo de Ayora, instruí una guarda d'alabarders que fou la base de les *columnelas* ò *coronelias*, que substituhiren les *cuadrillas* com infanteria regular, convertintse després en els celebrats *tercios* de Flandes y d'Italia.

Las Guardias del Rey, segons anomenaren a les de don Gonzalo de Ayora, usaven com uniforme gipó y calces de panyo morat, y sobrevesta partida, mig blanca mig vermella, qu'eren els colors de Castella y Lleó.

Els arquers de Borgonya, que vingueren a Espanya ab l'arxiduch don Felip, vestien sobre l'armadura una sobrevesta blanca, ab la creu de Borgonya vermella.

L'armament y uniforme dels arcabucers, a principis del segle XVI, se componia de morrió, coraça y braçals sobre la vesta, calces justes de grana, y calçat de cuyro ros, ab punta de polaina o polonesa.

Les tropes que organisà per a la campanya d'Àfrica'l cardenal Cisneros en 1534, usaren ja calces roges ab coltellats, a imitació dels suïços.

Les de l'emperador Carles V vestiren gipó, calces y gorra dels dos colors vermell y groch, combinació que perdurà en les tropes durant tots els reys de la dinastia austriaca en els segles XVI y XVII.

En temps de Felip II, els famosos *tercios* vestiren de groch y vermell, però ab coltellats de diferent color en truses y mànegues.

En l'última època de Felip III se reorganisaren els *tercios* que operaven a Flandes y a Italia, substituhint les truses pels gregüeschs grochs y mitges calces d'estam vermell. Portaven sabates blanques de vedell, gipó ab faldonets y capell de feltre blanch, dit *a la Walona*, ab l'ala aixecada d'un costat, y plomes vermelles. Sobre'l gipó duyen un petit capot ò *hungarina*, ab mànegues perdudes. En algun cos les *hungarinas* eren blanques, vorejades d'un galó quadrillat de blanch y vermell. Els oficials vestien *colete* de pell, y duyen, sobre, faixa vermella. No usaven més arma que l'espasa. La tropa usava piques, alabardes, mosquets ò arcabucos, y espases de taça de llarchs gavilans.

Les banderes eren de domàs vermell ò carmesí, ab una imatge pintada ò brodada al centre, ò la creu de Borgonya vermella sobre fons groch, color aquest últim de la Casa d'Àustria.

Els arcabucers y mosqueters duyen un seguit de càrregues de pólvora mesurades, en canons de fusta penjats a la bandolera, un rotllo de corda per a metxa,

polvorera d'òs ò de fusta y collaret de coure per a engreixar, y una bossa ab les bales y els tachs. Per a apuntar y engegar, apoyaven la pesada arma en una forqueta que duyen a propòsit.

Durant el regnat de Carles II fou creat un regiment de guardes reyal, qual uniforme era de panyo groch, compost de justa-còs ò casaca a la francesa, que venia a ésser una sobrevesta oberta per davant de dalt a baix, ò dels dos costats, vorejada d'un galó quadrejat de blanch y vermell; gregüeschs grochs, mitges vermelles y sabates de vedell blanch ab llaços vermells, corbata blanca y capell de feltre a la xamberga; qu'era no tan alt de copa y més ample d'ales que l'anomenat a la walona.

Tota la infanteria vestia de vermell y groch. Quan duyen mitges grogues, els gregüeschs eren vermells, ò a la inversa. En 1668 se cambià la hungarina pel justa-còs francès ab el nom de casaca, les mànegues del qual, amples en la extremitat, se giraven amunt deixant veure'l maneguí de la camisa. Ab el forro de diferent color se donava vistositat a les voltes. Els davanters també's doblegaven enfora, formant solapes de dalt a baix, al costat de les quals s'obrien butxaques ab tapes, dites carteres, ab traus y botons. La corbata havia ja substituït definitivament la *golilla*. Ademés, en temps de Carles II, s'usà'l cabell més llarch, ab clenxa al mig; pentinat que se'n digué a la *nazarena*.

Els piquers se diferenciaven dels arcabucers y mosqueters en què seguien ab la coraça sense braçals. Les casaques dels tambors y pifans tenien les voltes y costures guarnides ab el galó quadrillat de blanch y vermell. El color de la casaca era diferent, y usaven una mànega oberta, que'ls penjava per darrera. La bandera generalment era vermella, ab la creu de Borgonya blanca.

En 1638 se crearen els primers regiments de dragons, tropa mixta per a combatre a peu ò a cavall. L'uniforme consistia en casaca y gregüeschs grochs, capell de feltre blanch, guants ab manopla, corbata blanca y botes de vaqueta negra, formant campana en la genollera. Com armament, arcabuzos, pistoles y espasa. En la cavalleria pesada, dita *cavalls-coraces*, l'armament continuava essent de coraça y morrió, mosquet y espasa, y els quefes no havien abandonat el distintiu de les bandes ò faixes de seda vermella.

Abans de parlar dels uniformes espanyols en el segle XVIII, època de gran transformació en la indumentaria militar, dirèm quelcom dels uniformes a França.

La creació de la guarda francesa d'infanteria data del 1563. Encara en el regnat de Lluís XIII cada soldat se vestia com tenia per convenient, car l'Estat no'ls facilitava altres elements que les armes, única cosa en què hi havia uniformitat.

Com que molta part del jovent de la noblesa escullia precisament aquest cos per al servey de les armes pensant trobarhi medi de fer fortuna, s'obligà als capitans a sufragar els gastos de vestuari de la companyia que regien. Així començà la uniformitat en el trajo. En 1664 cada companyia tenia un uniforme diferent,

fins al 1670 en que foren uniformats a compte de l'Estat. S'unificà llavors la indumentaria, consistint en casaca ab gira galonejada, y un floch de cinta a l'espatlla de diferent color en cada regiment o companyia. Els oficials portaven casaca vermella brodada y vorejada de galó d'argent, faixa blanca de seda y gola daurada, com encara duen avuy els oficials qu'estan de servey a Espanya.

En 1691 els uniformes de la guardia francesa eren blaus, y en 1697 començaren a adquirir veritable aspecte militar. Les banderes eren blaves ab flors de lis d'or, y una creu blanca que tenia, en cada un dels quatre extrems, una corona. Cada companyia duya una bandera, y la de la Coronela era blanca, essent d'or les flors de lis, com en les altres. Els tambors y pífans ostentaven la llureya de la casa reyal : un galó teixit en blanch y vermell vorejava l'uniforme, com en els soldats. En la mateixa data's plegaren les ales del barret en forma de gresol, galonejat d'or ò argent, cocarda de seda negra en forma de llaç, y botó metàl·lic, d'estany ò llautó segons els casos. El cinturó servia tant per a sostenir la cartutxera com l'espasa. Per aquest mateix temps desaparegueren les piques, que foren substituïdes pels fusells ab bayoneta, d'ús general en tota la infanteria francesa des de llavors.

Durant el regnat de Lluís XV seguí essent blau ab folro vermell l'uniforme de la Guardia, ab galó d'estam blanch per a la tropa y d'argent per a la oficialitat. La Guardia formava part de les tropes de la casa reyal, com la suïça, que en els uniformes duya'ls colors invertits : casaques vermelles y folros blaus. Manava'l regiment, com coronel, un mariscal de França; el tinent coronel tenia graduació de tinent general, y els capitans, de coronels. El calçó per a la tropa era blanch, y per als oficials, vermell com la jupa.

En 1745 s'imposaren algunes modificacions, com la dels botins alts de cutí blanch y botons negres per a l'uniforme de campanya. En el de gala continuaren les mitges y sabates encivellades. Se començà també a plegar els panys dels faldons de les casaques, com havien fet abans els cossos de cavalleria. S'imposaren els sachs de cutí per motxilles; pel comte d'Argenson y Maurici de Sajonia foren projectades moltes altres millores, a les que s'oposà la rutina, refractaria sempre a les innovacions més justificades.

En temps de Lluís XVI el comte de Saint-Germain posà en pràctica altres reformes, tals com la supressió del empolsat del cabell, substitució del espasí pel sabre curt, y'l cambi de folro en les casaques, qu'esdevingué blanch, portant brodades en les gires dels faldons una granada'ls granaders y una flor de lis els fusellers. Els graus de la oficialitat se remarcaren per medi de les xarretes, y a la tropa se li donà corretjam blanch. Els capells deixaren la forma de gresol per a pendre la dita *apuntada*, o sia el tricorni, ab galó y cocarda blanca, mes ja no en forma de llaç. Seguiren els botins, blanchs al estiu y negres al hivern. Els oficials de la Guardia francesa foren els únics que conservaren l'espontó com un privilegi; els dels demés cossos usaren fusells.

Els tambors majors dels regiments d'infanteria francesa vestien la llureya del rey; els estrangers, les dels respectius coronels. Al coronel el distingia, a més de les xarretes, el bastó símbol de comandament.

Les tropes muntades de la casa reial francesa eren, a mitjans del segle XVIII, una companyia de gendarmes de la Guardia, una de cavalls lleugers y dues de mosqueters, que formaven al costat de la de Guardes de Corps, considerada la primera en les formacions.

Gendarmes y cavalls lleugers vestien uniforme quasi igual. No hi havia més diferencia que la d'usar galons d'or els primers, y d'argent y or els segons. Els sargents duyen les voltes vermelles, y els oficials de vellut negre.

La primera companyia de mosqueters se distingia de la segona pel pelatge dels cavalls, gris en aquella y negre en aquesta. D'aquí els noms de grisos y negres que als mosqueters s'aplicà. La principal peça de llur uniforme consistia en una sobrevesta de panyo blau sense mànegues, dita també casaca, ornada al pit, esquena y espatlles per una creu de vellut blanc ab un raig d'or.

El regiment Coronel General, primer de la cavalleria de linia, gaudia de varis privilegis. El seu estandart blanc, nomenat *Corneta*, no venia obligat a rendirse per a saludar més que a les persones del rey, prínceps de la sang, mariscals de França y coronel general de la cavalleria. En cambi, tots els demés estandarts devien saludarlo. L'abanderat era un jovincel de bona familia, pagantse més car aquest càrrec que una coronelia ordinaria.

Tornem ara a Espanya. Al acabarse la Guerra de Successió, Felip V reglamentà y reorganisà l'exèrcit copiant en moltes coses el francès. Instituí com uniforme les casacades rectes de davant ab mànega girada, veyentse'l maneguí de la camisa; jupa llarga, gayrebé tant com la casaca; calçó estret, mitges, sabates de pala ab civella, capell rodó de feltre negre, vorejada l'ala de galó d'estam blanc, y cocarda vermella de llaç.

Els uniformes de les tropes de la casa reial eren blaus y vermells; els de la infanteria de linia blanchs, ab divises ò voltes de diferent color en cada cos. El corretjam consistia en cinturó, cartutxera ab tapa de vaqueta, y una peça al costat esquer de cuyro negre, per a sostenir espasí y bayoneta. A més, duyen una corretja en bandolera al costat dret, de la que penjava la polvorera, qu'era de fusta ab coll de coure.

Durant els regnats de Lluís I y Ferran VI les mànegues s'allargaren, y, seguint sempre les influencies de França, el capell devingué de gresol y les polaynes foren també com les de la guardia francesa.

Ab Carles III se cambiaren ò modificaren molts detalls dels uniformes. Se plegaren els faldons, veyentse la volta ò fons; se posaren y's tragueren de les casacades, solapes y colls girats; s'adoptaren barrets apuntats, polaynes blanques ab

lligams de corretja negra, botins de cuyro cordats al costat per a la cavalleria, més còmodos que les pesantes botes a la dragona, y corretjam ros, modificantse també fusells y bayonetes.

Els quefes de cos de l'arma d'infanteria no duyen més arma que l'espasí, y feyen moltes vegades el servey a peu; els capitans y oficials duyen fusell, bayoneta y espasí; els sargents alabardes, y els *cabos*, a més del fusell y la bayoneta, una vareta de fusta flexible per a castigar als soldats sense lesionarlos. Havien servit per a aquest objecte les baquetes dels fusells, fins que devingueren metèliques.

Altra de les modificacions del temps de Carles III fou la de substituhir la corbata pel corbatí de cuyro negre, que obligava a marxar ab el cap dret y el cos enravenat. També s'acordaren els següents distintius dels graus de la milícia: Per a coronel, tres galons en la boca-mànega, colocats paralelament a la part superior de la volta; dos per als tinents coronels, y un per als sargents majors ò comandants; per als capitans dos galons a les muscleres (primera forma de les xarretes), fetes d'un galó ample de tres gruixos de dit, del que'n penjava un serrell de *canutillo* d'or ò d'argent segons la divisa del cos; els tinents ne duyen un a l'espalla dreta, y els subtinents un a l'esquerra; els oficials usaven polaynes (no botes de montar) del color que les duya la tropa.

Sabut es que, al ocupar el soli espanyol Carles III, firmà'l Pacte de Familia ab Lluís XV compromentse a una guerra contra Anglaterra. Aquesta, ni curta ni peresosa, atacà ab una potent esquadra'l port de l'Havana, y de la gloriosa defensa que del fort del Morro féu don Lluís de Velasco ab tropes d'infanteria de marina, data un privilegi en l'uniforme d'aquest cos que subsisteix encara: els *cabos* usaren galons d'or, com els sargents dels demés cossos de l'exèrcit.

Durant algun temps els coronels podien fer vestir a les bandes de tambors y pífans la seva propia llureya, fer pintar llur escut en les caixes de guerra y ferlo brodar en l'ampla bandolera del tambor major; mes en 1737 se disposà que no s'usessin altres atributs que'ls de la llureya y les armes reials. Es clar, emperò, que'ls regiments tenien llurs colors respectius, y que cada banda tenia'ls del seu regiment, encara que invertits. S'ordenà de pas que'ls cadets vestissin com els soldats del cos, si bé de millor roba, y que fessin tots els serveys llevat les mecàniques de quartel.

L'ús del bastó de *mando* quedà limitat als primers quefes y ajudants. Els coronels que tinguessin la efectivitat de brigadiers havien d'usar prop de la boca-mànega, sobre'ls tres galons, un entorxat d'argent, símbol del grau.

En 1735 se creà un regiment de miquelets catalans anomenats fusellers de montanya, qual uniforme era molt a propòsit per a la classe de servey a què estaven destinats. Se'ls vestí de vesta ab mànegues, calça ampla, mitges y calçons, espartenyas, mocador al coll enloch de corbatí, y per a abrích, gambeto. Anaven armats d'escopeta y bayoneta, y's valien d'un corn de metall per a entendres a distància en el servey d'exploració a que se'ls dedicava.

Carles III se preocupà especialment d'alleugerir el soldat de la complicació del pentinat, pagant emperò tribut a la moda francesa. Reduí a dos els rinxos sobre les orelles, retallant el cabell de la part alta de la testa y deixantlo llarch del darrera per a formar la cua. Els quefes no deixaren de portar el cabell a la moda de la cort, *al crepé*; ò bé'l tupé a la grega. Consistia lo primer en rinxarlo y esburri-farlo, deixantlo estufat; y lo segon en allisar-lo, tirantlo enrera y formant cua, que's ficava dintre una bossa de seda negra. El cabell era empolsat de blanch.

Ab Carles IV tingueren lloch altres modificacions, com la de fer escursar jupes y casaques, y la de prescriure l'ús de polaines negres fins sota'l genoll, ab ò sense genollera. Vingueren també llavors els barrets apuntats, les granaderes russes de pèl d'ós, caschs de feltre ab cimera de metall y cercle de pèl, y en fi, com anirèm veient, una gran varietat du'niformes per als cossos provincials de nova creació, verts, blaus, y algun vermell, com el del regiment d'Ultonia; adoptantse, al venir la guerra del Rosselló, uniformes foscos ab casaquetes curtes. La guerra de la Independencia, després, ho barrejà arbitrariament tot, car les juntes provincials, al crear nous cossos, els uniformaven com podien, sense cap plan, seguint llur fantasia, improvisant batallons y banderes per tot arreu per a lluytar contra l'invasor.

En 1780 se decretà que'l corretjam fos blanch. En alguns casos se substituï el capell de gresol per un casch de feltre negre ab frontalera y cimera de llautó, y un cercle de pelfa. En el mateix any 1780 se suprimiren del tot els capells de gresol, substituhintlos els apuntats.

Al acabar el segle XVIII les tropes d'infanteria foren dotades d'un abrigh manegat, anomenat *poncho*, semblant al gambeto, si bé més curt, y's manà tallar el cabell a ran en la part alta del cap, deixant unes grenyes als costats dites *patillas*. Els oficials conservaren el tupé a la grega, anomenat aleshores *ala de pichón*.

En 1800 la solapa era recta y closa ab gafets. A la infanteria lleugera se li donaren casaques verdes, se cambià'l capell apuntat per la granadera russa ab les armes reials a la frontalera, y mànega ò barretina penjant. Poch després les casaques tornen a ésser blaves, deixant verts els *ponchos*, y a les tropes catalanes se'ls permet l'ús del ret negre, deixantleshi també'l barret plegadiç.

En 1802 s'arranà del tot el cabell, y en 1805 la reforma s'estengué a tota la infanteria, tornant als uniformes blanchs. Els cossos espanyols que duyen casaques de color, usaven folros blanchs, y rossos ò *anteats* els cossos estrangers, com walons, suiços, italians y irlandesos. Ademés duyen porteta ab tres botons a la bocamànega, tots del color de la divisa.

Al tornar Ferran VII a ocupar el trono espanyol, després de sis anys de guerra, nova organissació y nous cambis en els uniformes. Se començà per crear una esplèndida Guardia reyal, seguint, en la manera d'habillarla, el patró de les tropes imperials y de la Restauració. D'aqueixa data existeix un notable àlbum lito-grafiat, dedicat al rey pel general Zembrano, en el qual se representen els uniformes

dels cossos que constituïen la dita Guardia. Es la millor obra que coneixem d'aquest genre publicada a Espanya.

Heusaquí a grans trets la historia de la indumentaria militar durant el segle XVIII y primeríes del XIX, fins arribar a la guerra civil dels set anys. A comptar d'aytal data, els uniformes són blaus, verts y grochs, els capots grisos, les divises vermelles, grogues y verdes; la infanteria usa morrions, xacós y gorres de quartel, y la cavalleria caschs de metall y xacós.

Termenada la guerra ab la regencia y minoritat d'Isabel II, tingueren lloch altres modificacions. En la memoria que deixà'l general Córdoba se'n senyalen algunes, en particular les qu'ell introduí en el regiment de nova creació de la Reyna Governadora, qual comanament li fou confiat. Poch abans de la guerra d'Àfrica s'efectuà un cambi radical, ab l'adaptació del *poncho* y el ros per a la infanteria, y el pantaló vermell per als caçadors, tenint així la tropa un ayre particular que la diferenciava de totes les estrangeres.

II

Passèm ara a ocuparnos exclusivament de banderes.

La bandera no tingué en ses primeríes altra significació que la d'una senyal per a saber hont se trobaven amichs y enemichs. Ab el temps devingué un símbol, una representació de partits, agrupaments y nacionalitats; se la feu objecte de veneració, y se li acordaren honors reials. Conseqüència natural d'això es que s'exigeixi jurament solemne, a l'ombra de la bandera, a aquells que de grat ò per força prenen les armes per a defensar la patria. La patria està en la bandera, y allà hont sia que aquesta's desplegui, l'hauran de defensar.

Es clar que, no existint una reglamentació d'uniformitat, cada capdill feu, durant molt temps, confeccionar la bandera a mida de son gust. Seguir pas a pas les mutacions sofertes seria tasca interminable; y com que, d'altra part, no dispo de coneixements ni dels medis de comprovació necessaris, me limitaré a dir lo més precís, per a què'ls joves actors, als quals va principalment endressada aquesta conferencia, tinguin una idea clara de lo que ha sigut la bandera a través dels temps.

En un estudi molt complet de la batalla de les Navas de Tolosa hi trobem una lletra dirigida per Alfons VIII de Castella al Papa, en la que's diu que la senyera ò penó reyal en aquella ocasió fou blanch, ab la imatge de la Verge Maria pintada. La senyera de Pere II d'Aragó, que prengué part en aquella acció de guerra, fou indubtablement el penó de les barres. Ignorèm quina seria la de Sancho el Fort de Navarra, que lluytà en les Navas formant part de l'host cristiana, per quant la creació de l'escut de les cadenes d'or en orla, creu y satuer sobre fons vermell, es conseqüència d'aquella batalla, segons diu la tradició.

Alfons X de Castella, en *Las Partidas*, s'ocupà extensament de banderes. Vèginse'ls següents paragrafs:

«Estandarte llaman a la seña cuadrada sin arpas. Esta non la debe traer sinon Emperador o Rey. Otras y ha que son cuadradas y ferpadas en cabo, a las que llaman capdales, pero no deben ser dadas sinon a quien tuviese cien caballeros por vasallos o mas. Otro si, las pueden traer Concejos de cibdades o villas. Pendones posaderos son aquellos que son anchos contra el asta e agudos hacia los cabos y llevanlos en las huestes los que van a tomar las posadas.

«Tales pendones como estos pueden traer los maestros de las órdenes de Caba llería. Otra seña que es más larga que ancha sea o no ferpada se llama vanderá en algunos lugares. Otra seña y ha que es angosta y luenga contra fuera o partida en dos...» etc.

Indubtablement el morat com color reyal se dèu al lleó de León, de color purpúrich en la majoria de documents. En un dels dos còdices originals de les *Cantigas a Sancta Maria*, del dit Rey Sabi, crech haverhi vist una bandera de fons morat que, en el cas d'ésser reyal, manca a lo prescrit en *Las Partidas*, ja que sa forma no es quadrada, sinó escudada ò en punta. Diu el senyor Fernández Duro que'l morat no es heràldich per ésser color compost y no primari. Se li podria objectar que també ho es el vert y no obstant es heràldich, y el negre, malgrat no ésser color sinó la negació del color, y el blanch, si bé aquest representa en heràldica un metall, l'argent.

Units Castella y Lleó, combinaren els escuts quadreant la bandera de gules y argent com a fons, ab castells y lleons, y així sembla que s'usà fins després dels Reys Catòlics, segons ho proven infinitat de documents : les dites *Cantigas*, els segells reyls y rodats, y les cartes de navegar com la de Joan de la Cosa, qui la mostrà en ciutats, fortereses y naus; donant més autoritat a la representació de la batalla d'Higueruela, existent en un pany de paret de la sala de batalles de l'Escorial, que tan detingudament estudià don Antoni Cánovas del Castillo quan fou nomenat ponent per al cambi de la cocarda espanyola en 1872. En ella l'estandart reyal que precedeix a la persona del rey don Joan, així com la sobrevesta d'aquest, són quadrejades de vermell y blanch, ab castells y lleons, veyentse també'l guió reyal de l'ordre de la Banda que creà Alfons X. En una de les miniatures de les *Cantigas* els patges de dit rey duen les dalmàtiques vorejades de galó quadrejat de vermell y blanch, com també es quadrejat el sudari de Sant Ferran, segons se pot comprovar en el troç que's conserva en la Reyal Armeria.

Sembla que'ls reys de Castella tingueren predilecció per l'ordre de la Banda fins al punt de què Sant Ferran, al conquerir Sevilla, la donà com premi al rey moro granadí que l'ajudà. Aquest, al penó vermell ab barra diagonal d'or ab trags, hi afegí en lletres blaves la llegenda : «No hay más vencedor que Dios».*

* HURTADO DE MENDOZA : *Guerras de Granada*.

Diu Herrera, el croniquer de les Indies, que Ferran el Catòlich concedí a l'illa Espanyola un escut vermell de camp, ab una banda blanca capsada per tragsans d'or, de la mateixa faisó qu'ell la usava com rey de Castella en el guió reyal.

Gonzalo Fernández de Oviedo en el llibre de cambra del príncep don Joan, y el cronicayre portuguès Ferran López, al tractar de la batalla d'Aljubarrota estan d'acort en senyalar com penó reyal de Castella'l de l'ordre de la Banda. Fernández de Oviedo, en el citat llibre, diu:

«Guion real. Un oficio hay en la Casa Real que se dice Guion, el cual solo el Rey usa, o en su lugar e ausencia en su Ejército Real los Capitanes generales, e no otro alguno.

«Un caballero criado de la Real Casa lo lleva en la lanza montado a caballo, en cuanto las personas reales cabalgan de camino o cuando estan en la guerra, en la dicha lanza está una bandera cuadrada de cuatro o cinco palmos en cada parte o cuadro con la divisa de la Banda real de Castilla.»

Està fòra de dubte que les barres d'Aragó són d'origen català, y que dit regne les adoptà com armes quan Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona, s'uní en matrimoni ab Petronella, filla de Ramir el Monjo, en 1137.

Pere IV diu, al ocupar-se de la manera de segellar els documents: «Les cintes de que pengen els segells seran grogues y vermelles, amples ò estretes, fetes de manera que representin nostres armes reyal, çò es cinch franges al llarch grogues y quatre vermelles.»

El Concell barceloní disposà en 1639 que les galeres no portessin banderes, cendals ni draps ab altra divisa que la del comtat de Barcelona, això es, quatre barres vermelles sobre fons groch. Més tart disposà que les naus de Barcelona devien portar també una bandera blanca, ab la creu de Sant Jordi vermella.

El diari de Colón, al referir-se al acte de pendre possessió de les terres descobertes, diu que «l'Almirall saltà a terra acompanyat d'Alonso Pinzón y Vicens Yáñez. Portava l'Almirall el penó reyal, y'ls capitans les banderes de la creu verda que duyen totes les naus, en les que hi havia per senyal una F y una I coronades, inicials de Ferran y Isabel.» El cronista no descriu la bandera reyal, però creyèm que devia ésser la quartejada de vermell y blanch alternats, ab castells y lleons, que, com he dit, se veu en els mapes de Joan de la Cosa. La bandera blanca ab creu verda, descrita més amunt, degué ésser una de tantes banderes de circumstancies. I un altre exemple d'aquestes banderes s'ofereix en la relació de la revista que per l'any 1535 passà Carles V aquí a Barcelona a les tropes que devien embarcar per a la expedició de Tunis. Vegis el següent paragraf:

«En acabant l'arenga desplegà l'Emperador solemnement una bandera que tenia a una cara la imatge del Crucificat, y al altra les columnes y el Non Plus Ultra, y un cop mostrada ordenà se posessin en ordenança tots.»

En el tapiç representant lo mateix, existent en el palau reyal, la imatge es la

de la Verge Maria. Pot explicar-se la diferencia tenint en compte que'l qu'escrigué la crònica devia ésser un testimoni de vista, y el que dibuixà'l cartró no.

Al fer referencia al acte del desfilament, parlant de la persona del Emperador, diu que li cobria l'armadura una sobrevesta de seda carmesí recamada d'or, y que duya al cap un capellet d'igual teixit ab plomall blanc. Afegeix que seguia'l guió reyal, lo que fa creure que no seria la bandera del Sant Crist que havia desplegada abans.

La bandera qu'Hernán Cortés s'endugué a la conquesta de Mèxich, segons Herrera, era de tafetà negre ab creu vermella, sembrat el fons de llengües ò flames blaves y blanques, ab una llegenda a la vora que deya: «Sigamos la cruz, y en esta señal venceremos.»

L'estandart que'l papa Pius V envià al capità general de l'Armada ab ocasió de la batalla naval de Lepant, era de damàs blau ab un Crist brodat, y a sota d'aquest hi havia les armes pontificies, les dels Reis Catòlics y les de la República de Venècia enllaçades per una cadena d'or, símbol de la Santa Lliga, y penjant d'elles les de don Joan d'Austria, general de la flota aliada.

En dita època, y fins molt després, foren d'ús comú les banderes de circumstancies. Cereceda descriu la que portava Doria en la popa de la nau capitana, ab un Crist. Don Frederich de Toledo, al preparar la expedició al Brasil, feu brodar en la bandera la imatge de Santa Maria, y don Alvar de Bazán en la batalla de las Terceras ostentava en l'estandart la imatge de Santiago, patró d'Espanya.

Durant la dinastia austriaca les banderes foren vermelles ò blanques, ostentant la creu de Sant Jordi, la de Sant Andreu dels comtes de Borgonya, ò l'escut reyal. No s'unificaren fins als temps de Felip V, ò sia a començaments del segle XVIII. Reglamentant-se llavors les banderes dels regiments y els estandarts de la cavalleria, foren tretes les imatges d'aquests últims per a que poguessin rendir honors al sobirà.

«Es la meua voluntat — deya'l rey en el decret — que cada regiment d'infanteria porti la bandera coronela blanca ab la creu de Borgonya vermella, a la que mano afegir dos lleons y dos castells en els quatre blanchs, y quatre corones als extrems de les aspes de la creu.»

Fins a Carles III no s'introduí cap nou cambi en les banderes. Aquest sobirà decretà que les dels tres departaments marítims fossin diferents, això es: blanca ab l'escut reyal per al de Cádiz, blanca ab la creu de Borgonya per al del Ferrol, y morada ab escut senzill de lleons y castells per al de Cartagena. Convençut poch després de què ab el cambi no havia lograt lo que's proposava, organisà un concurs y d'ell ne tragué la bandera actual per a fortificacions y vaixells, establint una petita diferencia que la feya ésser mercant o de guerra segons sortís el groch per la part inferior y la superior, o no. Les tropes de terra trigaren encara mig segle llarch a usarla. El primer batalló continuava duhent banderes blanques, ab l'escut el de la

Coronela, y els altres blanques ab la creu de Borgonya, y en els ànguls els escuts de les províncies ò regions a què pertanyien.

Durant el regnat de Carles IV seguí tot igual. La guerra de la Independencia portà la més gran anarquia, y cada capità adoptava la bandera que tenia més a mà. Recordis que la del Bruch fou la del Sant Crist d'Igualada. Advingué Joseph I, y durant son efímer regnat tractà de conservar la que havia trobat establerta, manant posar l'àguila imperial en el medalló central del escut, enlloch de les flors de lis borbòniques. L'escut el dividí en sis quaters: primer Castella, després Lleó, seguint Aragó, Navarra y Granada, y afeginthi les Índies, representades pels dos mons y les columnes d'Hèrcules.

En 1820, època de grans transformacions, el govern, penetrat de la conveniencia y necessitat de modificar les insignies militars, presentà un projecte a les Corts per a disminuir el tamany de les banderes, y suprimir en elles els colors que no concordessin ab els nacionals, com també les llegendes ò geroglífichs de què anaven plenes. Al projecte de bandera presentat acompanyava un leonet de bronze per a concedir-lo com a premi honorífich als regiments que més se distingissin en les futures campanyes. Tanta gracia feu el lleó als pares de la patria, que, modificant el projecte presentat pel Govern, resolgueren qu'ell tot sol constituís la bandera espanyola. Els cossos de milícia nacional pretengueren que pengessin llaços del pal a manera de corbata, per a distingirse del exèrcit regular, y, acordat així, s'armà'l gran debat per a determinar de quin color devien ésser els tals llaços. Els fracmasons volien el vert y els comuners el morat, vencent per majoria'ls primers.

L'article de la llei deya: «Los cuerpos de la Guardia Real según el arma a que correspondan, así como los de Artillería, Zapadores y Marina, usarán las mismas insignias que los demás del ejército.» Aquestes insignies eren el lleó dret sobre un plinte, sostenint ab una grapa'l llibre obert de la Constitució. Per a la infanteria de linia s'adoptà una corbata vermella, y per a la lleugera una de verda.

Les alteracions polítiques del 40 al 43 produhiren altres innovacions, publicant-se un decret qual article primer deya: «Las banderas y estandartes de todos los cuerpos e institutos que componen el Ejército, la Armada y la Milicia Nacional, serán iguales a la bandera española de guerra, y llevando colocados los colores por el mismo orden que están en ella.»

Al tornarse a formar la milícia en 1854, diferents cossos de paisans refractaris a tota idea d'uniformitat y disciplina sortiren ab estirabots, no comparables emperò, ni de molt, als del any 1869, en què hi hagué qui volia que desapareguessin l'escut de la bandera y 'ls seus colors, símbol de la dinastia destronada, per adoptar la bandera tricolor, morada, blanca y vermella segons el gust d'uns, groga, vermella y morada segons el gust d'altres. Aquests foren els colors que usaren aquells dies en la faixa els regidors madrilenys, per a representar així millor la democràcia y la república.

En la Biblioteca particular de la Casa Rey al existeix un manuscrit il·lustrat ab aquareles, titolat *Teatro Militar*, hont s'hi troben representats uniformes y banderes de les tropes de les Cases d'Italia, França y Espanya. L'autor el dedicà en 1760 a Carles III. Les bandera de la companyia de Guardes de Corps espanyola, es vermella ab orla y brodats d'argent, sembrat el fons de lleons, castells y flors de lis d'or. Les de les companyies flamenca y italiana són iguals, llevat del fons qu'en la primera es groch y en la segona vert. La coronela de la Guardia Espanyola es de seda carmesí sembrada de flors de lis d'or, y les altres dues del mateix regiment són blanques, ab la creu de Borgonya vermella y l'escut reyal al centre. Blanca la coronela de la Guardia walona ab la creu y les armes reyal, y les altres dues blaves ab la creu y les armes al centre. La de la Guardia italiana es vermella y sembrada de flors de lis d'or, y les altres blanques ab l'escut sense creu; y finalment la de la Guardia suiça es morada, sembrada també de flors de lis d'or, y les demés blanques ab les armes reyal.

La bandera quadrada morada, ab l'escut complet, com penó reyal, qu'enarborà la nau en que embarcà'l rey, es de creació moderna, puix data del temps d'Isabel II. En el preàmbul del decret volgueren suposar que per oblit no l'havia mencionada Carles III, quan en realitat aquest monarca's mostrà tan prim-mirat en les ordenances de l'armada, que fins s'ocupà del dibuix y l'amplada dels galons per a quefes y oficials, y de les robes que aquests podien usar en dol rigorós fora dels actes de servey.

La mena de teixits esmerçats en la confecció de banderes fins al segle XVII no tingué cap importància, com tampoch el color. Lo essencial era'l simbolisme, representat per l'escut; tot lo demés variava, fins per rahons d'economia. Les naus no duyen més qu'una bandera de seda per a les grans solemnitats, y les altres banderes eren de tela o dril, ab els escuts pintats.

De tela de fil sembla ésser la bandera de les barres que's conserva a Valencia, com la que don Jaume hi portà en 1238. De banderes de tela's parla en inventaris de naus de la Confederació Catalano-Aragonesa, pels segles XIV, XV y XVI. En el primer d'aquests s'adopta un teixit lleuger de llana, dit estamena. El Racional de Catalunya disposa que les naus ò galeres grans portin la bandera reyal llarga, d'estamena, y altres dues quadrades.

Per a l'armada que alistà Alfons V d'Aragó en 1419, quan la expedició a Còrcega, se confeccionaren vint banderes quadrades d'estamena, ab les armes de Sicilia. En la expedició de Ferran el Catòlic a Nàpols en 1506, les banderes de la nau reyal eren de fil, pintades. La de proa era blanca ab la creu de Sant Jordi, segons estava preceptuat per a les naus catalanes, feta excepció d'una qu'era de seda carmesí ab les armes reyal daurades.

LLUÍS LABARTA

FRANCESCH ALIÓ *

INTIMITATS

DE les meravelloses intuïcions d'En Piferrer, sembrades en uns y altres escrits seus (qu'eren, per a la concepció estètica de la cançó y sos futurs desdoblaments, l'aurora d'un dia nou, ple de promeses), no n'entenien res els musichs d'aquells temps. Del *lied* no n'havien sentit parlar may. En feyen, sí, de cançons, musica y lletra, de la força del *Triste Chactas* ò de *Un tiempo fué que en cítara sonora...* Els *corridos* apuntaven més alt, glosant les ramploneríes que oïen en els teatres d'òpera. Atreviuvos, si volèu, a mesurar la capacitat intel·lectual d'aquells musichs, analfabets de musica y de lletres; atreviuvos a obrir les pàgines del *Romancerillo Catalán* d'En Milà y Fontanals, ò les de *Cançons de la terra* d'En Pelay Briz, y en sortirèu edificats, no sabent a quí castigar ab més tremenda punició, als *traduttori*, als *traditori* o als *trucidatori* de la pobre cançó popular. Cal arribar als temps d'En Bertran y Bros per a que l'esperit gaudeixi ab un primer folk-lorista que sent la poesia y la musica, les inseparables y fidels germanes de la cançó popular. Malgrat les empentes de cultura produhides per aquests cançoners, a la cançó popular no se li obrien les portes dels salons hont se *rendia culto al arte, se hacía música*, prenent per tal la *Stella confidente*, el *Vorrei morire*, *La mia bandiera...*

Els més avençats y que's vantaven de *fins*, admetien la musica d'òpera, y d'aquesta la qu'havien importat al Licèu ò a Santa Creu els cantayres italians de moda. Excepcionalment, en alguns salons se conreuava la cançó popular, per cert molt platònicament, oferint a les visites àlbums (jo'n tinch dos ben curiosos) per a que hi escriguessin alguna tonada, que solia armonisar el mestre de la casa posanthi acompanyaments a l'italiana, en la consabuda forma d'arpegis o d'acorts placats a estil de guitarra.

* Treball llegit en la vetllada necrològica que va dedicarli l'ATENEU el día 15 de Febrer de 1909.

L'entrada de les edicions d'obres de Schubert y, sobretot, dels romàntichs del piano y del *lied*, fou la primavera que féu esclatar de cop la saba de la cançó, qual lirisme artístich ò, millor dit, endevinacions d'una lírica assimilada del poble, havien entrevist y preludiat els primers el mateix Clavé, encara qu'excèpcionalment, En Nicolau Guanyabéns y En Carlets Isern, el cego de Mataró. Esclatà repentinament, com dich, la saba, produint aquella brotada de *Cançons per a cant y piano* de Francesch Alió, y de *Cançons populars catalanes recullides y armonisades* pel mateix. Era l'any 1887 y... ja era hora! Jo escriguí el pròleg d'aquelles memorables *Cançons populars catalanes*. L'aparició d'aquestes dues col·leccions fou un encisament que prengué de cop y volta a tots. Millet en parla molt sentimentament d'aquest encisament, y cal citar ses propies paraules, perque són un document.

«Jo venia solfes en un magatzem de musica (era'l magatzem d'En Rafel Guardia, mort fa poch temps), ahont acudien tots els retòrichs de l'art, els mestres de piano, a triar peces ben cursis per a contentar als papàs y mamàs, y alguns desenfeynats a contar *cuentos* y historietes. Allí de tot se parlava menys de qüestions d'art : la musica, aquella bona gent la tenia al seu servey per a viure y res més. Però hi havia excepcions : allí vaig començar a sentir tocar bé'l piano a alguns dels deixebles més avençats dels bons professors de Barcelona; y'l mestre Vidiella, quan tenia temps y humor, asseyentse al piano, ens deixava embabiecats ab la seva excelsa delicadesa. Entre la colla de joves artistes deixebles d'aquest, n'hi havia un de temperament nerviós, expansiu, frisós, a qui els demés, en mig de la franquesa que hi hà entre joves, amichs d'uns mateixos ideals, demostraven una sincera admiració. Aquest era l'Alió. Ell no's feya pregar gayre per a posarse al piano y fer sentir la musica seva, que tocava y cantava nerviosament, ab aquella emoció de jove artista qu'expansiona'l seu primer cant. Quan l'Alió tocava y cantava, jo no sé quina emoció de cosa nova'ns corpenia, que hauriem volgut que allò no hagués acabat may. Hi trobavem, en aquella musica, una cosa coneguda que'ns revenia renovada ab frescor de primavera : aquella cosa vella y nova era! a cançó popular, que, filtrada en el temperament artístich de l'Alió, prenia una elegancia seductora, un lirisme de nova mena, qu'era ben bé la correspondencia musical del lirisme poètic de la modalitat d'aquella època del fort catalanisme literari. Així com la literatura, ò, millor dit, la poesia d'aquells anys, era filla de l'ambient romàntich, sanejat per l'element sà del poble, la cançó popular, així les cançons de l'Alió eren engendrades en l'element romàntich qu'ell s'havia encomanat en la literatura romàntica del piano, y vivificades ab la forta saba de la tonada popular de la terra.

«Així podem dir que si en Clavé es el musich representatiu de la primera època del catalanisme, l'Alió es el musich representatiu que senyala en son camp, ab vehemencia y sinceritat, el començament de la segona època de nostre renaixement artístich. Perque les cançons de l'Alió varen ésser el toç d'atenció que girà la vista

de la jovenalla de llavors, més frisa d'ideal, cap a l'element cançó popular, per a fer música nostra. És veritat que desseguida, ò al mateix temps, planà sobre nosaltres la paraula y l'exemple del mestre Pedrell, y això influí en gran manera per a donar fermesa a la nova orientació de nostra joventut musical; però la veu de l'Alió, veu de jove quasi com nosaltres, vibrava en nostres orelles de més aprop, ab l'encant de cosa primerenca y, per lo tant, més a l'unissó de nostra adolescència artística. Perque les cançons de l'Alió tenen tot l'encant de cosa jove, porten una desinvoltura, una gracia, una frescor que solament dicta l'ànima verge de tribulacions y de desenganys. És el cant de l'hora lleugera de la vida: l'hora del riure y plorar placèvol, quan la forta realitat dolorosa de la vida encara no ha traspasat l'ànima nostra, quan el dolor solament ens el forgem poèticament en nostra facultat imaginativa, quan creyem en la felicitat d'ací baix perque portem a dins tota la simplicitat de l'ànima d'infant, perque nostres amors volen lleugerament en jardins de primavera, perque encara no hem tingut temps de conèixer la dolenteria dels homes, ni en nosaltres ha arrelat encara la malura.

»Però aquestes alenades d'art jove apareixen sempre, en l'hora propicia de l'artista, quan convergeix en l'hora propicia de l'ambient que'l volta. El catalanisme del temps de la joventut de l'Alió era una idealitat adolescent ab tot el regust primerenc y fresc, ab totes les il·lusions y entusiasmes d'una idealitat jove. Tot allò vivia en una atmòsfera poètica de sentiment y imaginació, somniant misticismes, amors de patria y odis als tirans, ab el mateix cor lleuger que l'adolescent, poeta, individu, somnia amors y desenganys, tristeses y alegries.

»D'aquesta convergència del temperament artístich y l'edat de l'Alió ab el temperament y moment artístich de la idealitat catalana d'aquella època, van nàixer aquestes cançons que canten sincerament a nostre esperit, com hi canten l'esparsa amorosa d'En Francesch Matheu, com el dolcíssim idili místich de Mossèn Cinto, com la potent concepció d'En Guimerà.

»L'obra de l'Alió es petita en quantitat, molt petita, però, què hi fa? La flor més petita vos pot omplir una sala de flayre exquisida, y la toya més ufana de flors esplèndides de colors vos pot deixar indiferent el sentit de l'olfat. Escoltèu cada una de les cançons originals, y hei trobarèu sempre un cor lleuger, un ambient de sinceritat jovenívola: no hi trobarèu un accent fonament sentit per tota l'ànima, però sí la dolça y esperançada poesia d'un esperit jove. Si franca es la melodia, ben sentida es l'harmonia, y el *garbo* pianístich llueix per tot arreu. La melodia popular, absorbida per l'Alió, ha perdut, sens dubte, quelcom de sa rusticitat ingènua, però l'artista se l'ha feta tan seva, que la prenem ab força amor tal com ens la dona; l'accent romàntich li ha llevat color sanitos de sa fesomia, però no sé quina nova elegancia ciutadana ens la fa amable y agradívola.

»La influencia de la tonada popular no es exclusiva, ni molt menys, en les cançons aquestes. Ja hem dit que l'Alió havia rebut influencies dels grans romàn-

tichs del piano, y aquestes s'hi trasllueixen sovint; però la força del cant del poble es purificadora, y sembla que sia l'herba dels desvaris viciosos al art aristocràtic, y el previngui de caure en lletjos convencionalismes. Així veurèu com en les modulacions una mica patètiques de l'hermós *Plor de la tórtora* s'hi guarda la sinceritat del giro melòdich de la frase principal; com en el *Si tu fossis aquí*, alternant ab aquella frase tan plena de joventut, hi ha episodis cromàtics ben justos en l'expressió del text y que serveixen per a fer esclatar ab més goig la fresca tonada principal. De vegades l'Alió arribava a fer cas omís del giro melòdich popular, però era quan l'assumpte l'empenyia per camins fantasiosos, com en la *Serenata a una morta*, ahont s'hi troba ambient descriptiu simfònic que fa sentir recança de què tan notables aptituds no fossin aprofitades en obres posteriors; igualment en la *Cançó de la oruga* y en les peces de piano, d'una gran distinció y elegancia.

»Però per lo que devèm més agraïment a l'Alió es pel seu volum de cançons populars armonisades. A una cançó popular, per a entrar en els salons ciutadans, li cal de precís una vestimenta armònica. En les montanyes y valls, en les pagesies, no necessita altre ropatge que'l que li ha donat el poble; però en els salons ciutadans quedaria avergonyida de sa nua simplicitat.

»Les cançons del poble hi hà qui les armonisa sistemàticament, segons llur modalitat més ò menys antiga : llavors se fa obra d'erudició, que poca transcendencia podrà tenir en cap sentit. Ja ho sabèm que l'Alió no era d'aquests : ell escoltava la cançó, se l'assimilava fins que la cantava per dintre, y llavors la bressava en el piano, transformada en substancia propia. Així la sinceritat de les armonisacions del nostre musich han tingut força per a presentar la verge tonada tradicional en nostres salons ciutadans, sanejantlos en gran part de les cursis romances italianes y preparant el camí per a una cultura musical seriosa.

»Aquesta ha sigut sa major gloria.»

El document d'En Millet es just, y, lo que val més encara, es sentit y es sincer.

L'Alió, com fill intel·lectual d'aquell període de l'Exposició Universal de Barcelona, període de resorgiment precursor, període de coses que's destruien y que encara no deixaven percebir les claretats de les que's fundaven, se troba col·locat en una situació difícilíssima, qu'explica moltes coses, poch ben definides, de sa personalitat artística. L'opinió cercava per arrèu hèroes d'aquell resorgiment precursor. Trobà l'hèroe-pròcer; trobà l'hèroe-poeta. Li mancava l'hèroe-artista, y l'Alió, veyentse amenaçat d'ésser prematurament l'hèroe-musich, s'espantà de tenir por, ben fundada ò mal fundada, s'espantà de no aparèixer prou avençat, y, encara que fent proves per a ésser atrevit, que a vegades no surten bé al primer ni al segon cop... tingué por, repeteixo, y calà de sobte foch a les naus, sens poder recular ni avançar, per a conquerir la heroicitat dels atrevits.

La conseqüència d'això fou que s'agregà son caràcter; y ell mateix el forçà a agregarlo més, per a amagar sens dubte la causa de la terrible lluyta en què vivia.

Qui hi sabia penetrar en aquella lluita s'ho explicava tot bé, malgrat l'esforç que feya per a ocultarla. Així apareixia càustich, aristofanesch, «serpeta» com ell deya, en ses crítiques parlades o escrites, y no era res d'això, ho podèu ben creure. En nostres intimitats bastava una paraula meva per a desarmarlo, si's tocava en aquell terrible fons. Ni cap paraula necessitava, a vegades, per a contorbarlo. N'hi havia prou ab que jo'l mirés. Com si tingués *jettatura* ma mirada, com si llegís la meva pensa, «— Són molt pillos», exclamava; y sens afegir un sol mot, girava la conversa entaulada ab mirades y rialletes.

«— No hi crech en vostres causticitats y virulencies de llenguatge exterior», — li deya jo en una ocasió en que tots dos formavem part d'un tribunal de la Festa de la Musica Catalana. — «El paper d'hèroe per força no us escau. Per dintre, amich Alió, són un altre. Com vos ho diré jo! Dubtèu y teniu por : són un covard.» Me mirà fixament ab aquells ulls clars, vius y inteligents. Lluytava. De sos llavis desaparegué de sobte aquella rialleta tan coneguda. M'estreny emocionat les mans, y'm diu : «— Jo vos ho provaré, mestre, que no'n tinch de por.» Veyent llavors que'm tocava a mi somriure, va afegir precipitadament : «— En un dels viatges que, per qüestions de l'Administració de rifes, he de fer sovint a Madrid, aniré a cercarvos a l'entresol del carrer de San Quintín. Vos portaré quelcom que us provarà tot lo contrari de lo que pensèu. Hem de repetir la *suerte* d'aquell primer pròleg, car vos en reclamaré un altre per a ma nova colecció de cançons...» M'assegurà formalment que ja la tenia recullida aquesta nova colecció, que veuria la musica...

Passà temps. Li dirigia alusions constants al segon pròleg, recordantli la promesa, y'm fugia'l cos distrayentme : una vegada assegurantme que desde *El Poble Català* m'tiraria la pilota per a obligarme a recullirla y contestarli públicament sobre diverses materies, molt exposades per a ésser tractades en públich; altres vegades excusantse ab mal humor qu'ell no n'era de musich, y que jamay havia pensat serho : qu'ell no volia ésser més que l'Administrador de rifes de la plaça de la Cucurulla...

Y m'ocorre preguntar, ara : ¿hont ha anat a parar la musica d'aquella nova colecció promesa? Si no s'ha trobat, es que tal volta ell mateix la féu desaparèixer en un *raptus* de por.

Aquest cas psicològich me recorda lo que descriu (y jo llegia aquests dies) un literat contemporani, aconcellant certa cortesia, que no deixa de tenir sos perills, quan se tracta de novetats en materia d'art. Son hèroe favorit troba a un jovincel poeta que li recita versos «d'una sonora y impenetrable obscuritat». L'hèroe no hi comprèn res, però somriu, temerós «d'ultratjar la bellesa desconeguda», mètode prudent per a estalviar-se penediments futurs.

El públich d'avuy l'usa sovint aquest mètode, acceptant que lo just, lo veritable y lo bell se li presentin baix la forma de «figures inquietadores». Hi hà qui

pretén que certes amplituts d'intel·ligència provenen de la falsa vergonya de no aparèixer prou avençat : y efectivament, no n'hi ha pochs ni gayres que's senten atrevits perque'ls espanta tenir por!...

L'Alió no era prou atrevit... y ja sabèu les conseqüències : no pogué complir tot lo que permetia esperar aquell començament tan ple de promeses.

Una vida com la seva, marcada indubtablement per les senyals del geni, no donà, per dissort, en l'art, tota la mida de lo que podia. Malverçades en lluites internes, les forces del esperit sucumbiren atormentantse vanament, estèrilment. Mes, a fi de comptes, ¿què'n sabèm nosaltres de lo que pot passar en l'esperit d'un home, si potser judiquèm als altres homes no com són en realitat, sinó imbuïts per la sugestió d'idees propies y preconcebudes? Si no sabèm gayrebé lo que nosaltres mateixos fem, ¿no es exposat y fins poch caritatiu, tant més quan la mort hi ha intervingut ab el gran silenci d'ultratomba, voler esbrinar lo que foren els altres, y ab quins mòvils humans obraren?

Gaudim de lo que l'Alió'ns ha deixat, com artista que ha honrat a la patria. La part que de dret li correspon, malgrat totes les consideracions de quantitat, es prou bella en qualitat dintre l'onada misteriosa del art que sentim tots pujar, pujar pel pit sens saber per què ni com, si per molt temps ò poch, sens poder esbrinar si'ns ofegará, si'ns durà a port ò si desapareixerà repentinament...

Demanèm com artistes trobarnos en estat de gracia, en aquell benaventurat estat de la vida feconda que s'expandeix en l'art.

Expandimnos en l'art que'ns ha deixat l'Alió y, honrant y benehint sa memoria, sentirem aymar més que may la patria... y la musica de la terra.

FELIP PEDRELL

BIBLIOTECA

ENTRADA DE LLIBRES DURANT EL TRIMESTRE JANER-MARÇ DE 1917

OBRES ADQUIRIDES

- ABADAL (RAMON D') i VALLS (FERRAN.) — *Textes de Dret Català*. Col·lecció publicada baix el patronat de la Excma. Diputació Provincial de Barcelona, i dirigida per... I. *Usatges de Barcelona*. — Barcelona, Impremta de la Casa Provincial de Caritat. 1913. 1 vol.
- Accademia (R.) Scientifico-Letteraria in Milano. Studi della Scuola Papirologica. T. 2.º* — Milano, Ulrico Hoepli, Editore-Libraio della Real Casa. 1917.
- Anuario Eclesiástico. (1917. Año tercero.)* — Barcelona, E. Subirana, Editor y Librero Pontificio. 1917. 1 vol.
- APA. — *Kameraden*. Préface de Sem suivie d'un avant-propos sur la caricature espagnole par John Grand-Carteret. — Barcelone. Imprimeurs-Éditeurs Hijos de E. Detouche. 1917. 1 vol.
- ARCO (RICARDO DEL). — *Joyas del arte patrio. El Castillo Real de Loarre*. (Monografía histórico-arqueológica.) — Madrid, Librería General de Justo Martínez. 1917. 1 vol.
- Arxiu de l'Institut de Ciències*. Any IV, fasc. n.º 5. — Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BARBENS (FRANCISCO DE) (Religioso capuchino.) — *Curso de Psicología Escolar para maestros*, dado en la Universidad Industrial de Barcelona el año 1915. — Barcelona, Luis Gili, Librero Editor. 1916. 1 vol.
- BAROJA (Pío). — *Memorias de un hombre de acción. La ruta del aventurero*. (Novela.) — Madrid, Renacimiento. 1916. 1 vol.
- BOLÍVAR (J.). — *Extensión de la fauna paleártica en Marruecos*. Trabajos del Museo Nacional de Ciencias Naturales. Serie Zoológica n.º 10. — Madrid, 1915. 1 follet.
- CARDELLACH (FÉLIX). — *Las formas artísticas en la arquitectura técnica*. Tratado de ingeniería estética. — Barcelona, Librería de Agustín Bosch. 1916. 1 vol.
- CARRERAS Y CANDI (FRANCISCO). — *Geografía General del País Vasco-Navarro*. Vols. I, II, III y IV. — Barcelona, Establecimiento Editorial de Alberto Martín.
- Catàleg de la Col·lecció Cervàntica formada per D. Isidro Bonsoms i Sicart i cedida per ell a la Biblioteca de Catalunya*, redactat per Joan Givanel i Mas. Vol. I. Anys 1590-1800. — Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. 1916.
- CAVAIGNAC (EUGÈNE). — *Histoire de l'Antiquité*. Vol. 1.º, «Javans» (jusqu' en 480). — Paris, Fontemoing et C.º, Editeurs. E. de Boccard, Successeur. 1917.

- Censo de la población de España según el empadronamiento hecho en la Península e islas adyacentes el 31 de Diciembre de 1910.* Tomo 2.º. — Madrid, Talleres del Instituto Geográfico y Estadístico. 1916. 1 vol.
- CONDE DE LA VEGA DEL SELLA. — *Paleolítico de Cauto de a Mina (Asturias)*. Comisión de Investigaciones paleontológicas y prehistóricas. Mem. n.º 13. — Madrid, Museo Nacional de Ciencias Naturales. 1916. 1 vol.
- CROCE (BENEDETTO). — *La Spagna nella vita italiana durante la Rinascenza*. — Bari. Laterza e Figli. 1917. 1 vol.
- Diccionario de Dicciones* (Castellano, Latino, Portugués, Francés, Italiano, Catalán, Inglés y Alemán), redactado por el Doctor Arturo Masiera y Colomer. — Barcelona, Montaner y Simón, editores. 1917. 2 vols.
- Diccionario de la Lengua Española*, publicado bajo la dirección de D. José Alemany. — Barcelona, Ramón Sopena. 1917. 1 vol.
- ECHÁVARRI Y VIVANCO (JOSÉ M.ª G. DE). — *Teatro y Moralidad*, por... Prólogo del Excelentísimo Sr. D. Rafael Rodríguez de Cepeda. (Con censura eclesiástica.) — Imp. A. Zapatero. 1 follet.
- Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana*. — Barcelona, Hijos de J. Espasa. Vol. XXXIII.
- Espagne et la Guerre (L'). L'esprit public. La situation politique*. — Paris-Barcelone. Bloud et Gay, Éditeurs. 1916. 1 vol.
- FERNÁNDEZ BAÑOS (O.). — *Estudio sintético de los espacios complejos de n dimensiones*, por... Publicaciones del Laboratorio y Seminario Matemático. Tomo 2.º, Mem. 1.ª. — Madrid, 1917. 1 foll.
- FERNÁNDEZ NAVARRO (L.) y GÓMEZ DE LLARENA (J.). — *Datos topológicos del cuaternario de Castilla la Nueva*, por... Trabajos del Museo Nacional de Ciencias Naturales. Serie Geológica, n.º 18. — Madrid, 1916. 1 follet.
- GARCÍA DE LOS SALMONES (NICOLÁS). — *Viticultura y Enología*, por... Secciones para los alumnos de esta asignatura en la Escuela provincial de Cursos agrícolas de Navarra, y de ilustración para los viticultores y cosecheros de vinos. — Pamplona, Imprenta, librería y encuadernaciones de N. Aramburu. 1915. 1 vol.
- GAZIEL. — *Diario de un estudiante en París*. Prólogo de Miguel S. Oliver. — Barcelona, Casa Editorial Estudio. 1915. 1 vol.
- *Narraciones de tierras heroicas (1914-1915)*. — Barcelona, Casa Editorial Estudio. 1916. 1 vol.
- *En las líneas de fuego (1915)*. — Barcelona, Casa Editorial Estudio. 1917. 1 vol.
- GINER DE LOS RÍOS (FRANCISCO). — *Principios de derecho natural sumariamente expuestos*, por F. Giner y Alfredo Calderón. Obras completas. Tomo I. — Madrid, Imprenta Clásica Española, 1916.
- *La Universidad española* Obras completas. Tomo II. — Madrid, Imprenta Clásica Española, 1916.
- GONZÁLEZ FRAGOSO (ROMUALDO). — *Micromicetos varios de España y de Cerdeña*, por... Trabajos del Museo Nacional de Ciencias Naturales. Serie Botánica n.º 9. — Madrid, 1916. 1 follet.
- *Bosquejo de una flora hispánica de micromicetos*, por... Trabajos del Museo Nacional de Ciencias Naturales. Serie Botánica n.º 10. — Madrid, 1916. 1 follet.
- Guía de la Ciudad de Barcelona. (Itinerarios prácticos)*. — Barcelona, Librería Española de Antonio López. 1917. 1 vol.

- Guta Oficial de España. 1917.* — Madrid, Establecimiento Tipográfico Sucesores de Rivadeneira. 1 vol.
- GUIMERÀ (ANGEL). — *Jesús que torna*. Drama en tres actes estrenat en el teatre de Novetats, la vetlla del 1.er de Mars de 1917. — Barcelona, Impremta La Renaixensa. 1917. 1 vol.
- HAAS (DR. J.). — *Náyades del viaje al Pacífico*, verificado de 1862 a 1865 por una comisión de naturalistas enviada por el gobierno español, por el ... Trabajos del Museo Nacional de Ciencias Naturales. Serie Zoológica, n.º 25. — Madrid, 1916. 1 follet.
- Institut de Ciències (Publicacions de l'). — Treballs de la Societat de Biologia.* Any III. 1915. Publicats sota la direcció de A. Pi Suñer. — Barcelona, Institut d'Estudis Catalans. Any IV. N.º 5.
- LECHA MARZO (ANTONIO). — *Los dibujos papilares de la palma de la mano como medio de identificación*, por... Anales : Tomo XVI, Mem. 2.ª. — Madrid, 1916. 1 follet.
- Lectura Popular. Biblioteca d'Autors Catalans.* Vol. XI. (Balaguer, Pau, Llongueras, Rusiñol, Vidal, Labaila, Soler, Monserdà, Güell, Torres, Zanné, Boter, Pons, Briz, Brosa, Ribot, Nanot.) — Barcelona, Il·lustració Catalana.
- LEÓN (RICARDO). — *Los Caballeros de la Cruz.* — Madrid, Renacimiento. 1916. 1 vol.
- LUZURIAGA (LORENZO). — *Documentos para la historia escolar de España*, por ... Tomo 1.º. — Madrid, 1916.
- MARIVAUX (Œuvres de). — *Théâtre complet*. Nouvelle édition contenant une pièce non encore recueillie, précédée d'une introduction sur la vie et les œuvres de l'auteur, par M. Edouard Fournier. Ornée de vingt magnifiques portraits en couleur par Bertall. — Paris, Laplace, Sanchez et Ce, Libraires-Éditeurs. 1878. 1 vol.
- MARTÍNEZ SIERRA (G.). — *El reino de Dios*. Elegía en tres actos. — Madrid, Renacimiento. 1 vol.
- METCHNIKOFF (ELIE). — *Essais optimistes*, par ... avec 27 figures dans le texte. Deuxième édition, revue et augmentée. — Paris, A. Maloine, Éditeur. 1914. 1 vol.
- Ministerio de Fomento. Dirección general de Agricultura, Industria y Comercio. — Estadística Minera de España*, formada y publicada por el Consejo de Minería. Año 1915. — Madrid, A. de Angel Alcoy (S. en C.).
- OLIVER (MIGUEL S.). — *Catalunya en temps de la Revolució francesa*. Primera serie. — Barcelona, Societat Catalana d'Edicions. Volum XXXIII.
- PELLA Y FORGAS (JOSÉ). — *Código Civil de Cataluña. Exposición del Derecho Catalán comparado con el Código Civil Español*. Tomo 2.º. — Barcelona, J. Horta, Impresor. 1917.
- ROVIRA I VIRGILI (A.). — *Les valors ideals de la guerra.* — Barcelona, Societat Catalana d'Edicions. Volum XXXI.
- RUSIÑOL (SANTIAGO). — *A cà l'antiquari*. Sainet en un acte. — Barcelona, Antoni López, llibreter.
- UNAMUNO (MIGUEL DE). — *Ensayos*. Tomo IV. — Madrid, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes. 1917.
- VALVERDE DE HAMUSCO (JUAN DE). — *Historia de la composición del cuerpo humano*, escrita por... — Roma. Impresa por Antonio Salamanca y Antonio Lafrerij, año 1556. 1 vol.
- VALLS TABERNER (FERRAN). — *Textes de Dret Català. Privilegis y ordinacions de les Valls Pi-
renenques. Vall d'Aràn, 1.* — Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat. 1915. 1 vol.
- VIA (LLUÍS). — *Cullita*. Poesíes. — Barcelona, Societat Catalana d'Edicions. Volum XXXII.
- VIQUEIRA (VICENTE). — *La enseñanza de la Psicología en las Universidades alemanas*. Junta

para ampliación de estudios e investigaciones científicas. Anales : Tomo XVI. Mem. 1.ª — Madrid, 1915. 1 follet.

ZARCO DEL VALLE (MANUEL R.). — *Datos documentales para la historia del arte español. II. Documentos de la Catedral de Toledo*. Colección formada en los años 1869-74 y donada al Centro en 1914, por Don ... Tomo 2.º. — Madrid, 1916.

DONATIUS

Academia de la Llengua Catalana. — *Regles ortogràfiques*. — Barcelona, Estampa de La Renaixensa. 1917.

Anuario Estadístico de la República Oriental del Uruguay. Años 1913 y 1914. — Montevideo, Tipografía Moderna de Francisco Arduino. 1916. 1 vol.

Ayuntamiento de Barcelona (Negociado de Estadística.) — *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona. Año 1913-1914*. — Barcelona, Imprenta de Henrich y Comp.^a en C.^a. 1916. 1 vol.

BORDEAUX (HENRY). — *Nieve sobre las huellas*, por... Traducción de Esaú Revilla, con una introducción de Azorín. — Paris, Tomás Nelson and Sons, Editores.

BUENO (JAVIER). — *Una crítica del libro de Romain Rolland «Au-dessus de la mêlée»*. — Barcelona, Imprenta Moderna. 1 follet.

CAMBÓ (FRANCISCO). — *Conferencia del diputado a Cortes don... en el Coliseo de Albia*. — Bilbao, Imp., Lit. y Enc. Viuda e Hijos de Grijelmo. 1917. 1 follet.

Casino Español de Manila (El). — *Salvador Rueda en Filipinas*. (Jornadas de poesía y patriotismo.) Editado por ... — Manila, Imprenta Vda. de E. Bota. 1915. 1 vol.

CORTADA (FELIPE). — *Industrias militares en relación con los monopolios de cerillas y encendedores*. — Barcelona, 1916. 1 follet.

DEJONGH (CHARLES). — *Bélgica y la ocupación alemana*, por... Traductor, R. Apalategui. — Madrid, Imprenta Católica, 1917. 1 follet.

Exposición que elevan a S. M. el Rey, el Casino Español de Manila y demás entidades españolas de Filipinas en súplica de que se fomente la propaganda de nuestro idioma en este Archipiélago y se conserve la comunicación directa y subvencionada con la antigua metrópoli. — Manila, Agosto 1916. 1 follet.

FOLCH Y TORRES (JOSEP M.^a). — *Vers la llum*. — Habana, Imprenta Moderna. 1916. 1 vol.

FREIXAS Y FREIXAS (JOAN). — *Un cas notable diagnosticat de cranc gàstric, malaltia de glèndard*. Conferencia donada en l'Hospital de la Santa Creu el dia 1.^r de janer de 1916. — Barcelona, Imprenta Vda. de Badia Cantenys. 1916. 1 follet.

— *Impressions de metge*. — Barcelona, Il·lustració Catalana. 1 vol.

GIRONA Y LLAGOSTERA (DANIEL). — *Itinerari del Rey En Martí (1396-1410)*. — Barcelona, Imprenta de Henrich y C.^a en C.^a. 1916. 1 vol.

GUIMERÀ (ANGEL). — *La Pecadora (Daniela)*. A Play in Three Acts by... translated by Wallace Gillpatrick. — G. P. Putnam's sons New-York and London. 1916. 1 vol.

HERNÁNDEZ CATÁ (A.). — *La Juventud de Aurelio Zaldívar*. Novela. Barcelona, Ramón Sopena, Editor.

Imposición de las Plus Valías en relación con la propiedad inmueble urbana. Informe. — Barcelona. Est. Tip. Salvat y C.^a. 1917. 1 follet.

Juegos Florales, organizados por la Dirección General de las Bellas Artes, para conmemorar el

- CVI aniversario de la Independencia Nacional. — México, Departamento Editorial de la Dirección General de las Bellas Artes. 1916. 1 vol.
- Junta del Puerto de Barcelona. — *Memoria sobre el estado y adelanto de las obras de dicho puerto durante los años 1911 a 1915, ambos inclusive.* — Barcelona, Imprenta de los Hijos de Domingo Casanovas. 1916. 1 vol.
- LANGENHOVE (FERNAND VAN). — *Comment naît un Cycle de Légendes. Franc-tireurs et atrocités en Belgique.* — Paris, Librairie Payot et Ce. 1917. 1 vol.
- LÓPEZ VIDAUR (AURELIO). — *Memoria acerca del estado del Instituto General y Técnico de Barcelona durante el curso de 1915 a 1916.* — Barcelona. 1917. 1 follet.
- MADRAZO (PEDRO). — *Catálogo de los cuadros del Museo Nacional de Pintura y Escultura*, por... ampliado por D. Salvador Viniegra. — Madrid, Imprenta de J. Lacoste y C.^a.
- MARTÍ (CARLOS). — *Films cubanos. Oriente v Occidente. La República será agrícola o no será.* — Barcelona, Sociedad General de Publicaciones. 1917. 1 vol.
- MORAGAS I RODÉS (FIDEL DE). — *Catàleg dels llibres, pergamins i documents antics de l'Arxiu Municipal de la Ciutat de Valls, ordenats i catalogats per...* — Valls, Imprenta d'Eduard Castells. 1916. 1 vol.
- NION (FRANÇOIS DE). — *La Belle au Bois dormait...* — Paris, Société d'Éditions Littéraires et Artistiques. 1908. 1 vol.
- OMBIAUX (MAURICE DE). — *Fastes militaires des Belges.* — Paris-Barcelone, Blond et Gay. 1917. 1 vol.
- Orfeó Català. — *Historial ab motiu del XXV aniversari de sa fundació. (1891-1916.)* — Barcelona, Establiment Gràfic Thomas. 1 àlbum.
- PELLICO (SILVIO). — *Le mie prigioni. Memorie di...* — Parigi, Libreria Europea di Baudry.
- RAHOLA (FEDERICO). — *Comentarios a los proyectos tributarios del Sr. Alba.* Colección de artículos publicados en «La Vanguardia» por don..., senador del reino. — Barcelona, Tip. La Académica. 1917. 1 follet.
- RIBERA Y TARRAGÓ (JULIÁN). — *Discursos leídos ante la Real Academia de la Historia en la recepción del Señor Don... el día 6 de Junio de 1915.* — Madrid, Imprenta Ibérica de Estanislao Maestre. 1915. 1 follet.
- ROCA Y Roca (JOSEPH). — *Memoria biogràfica de Joaquim M.ª Bartrina y d'Aixemús*, escrita y llegida per... en la solemne sessió que tingué lloch en la Gran Sala de Cent de la Casa Consistorial de Barcelona, la nit del 24 de maig de l'any 1916, al esser colocat son retrat en la Galeria de Catalans Ilustres. — Barcelona, Impremta de la Casa de Caritat. 1 follet.
- ROIG-RAVENTÓS (DOCTOR J.). — *Estudi anatomoclínic de la punció lumbar en la infantesa* (amb 55 necropsies). — Barcelona, Imprenta Henrich y C.^a. 1917. 1 follet.
- ROURA OXANDABERRO (DR.). — *Cartilla anticancerosa.* Divulgación de los conocimientos actuales sobre el cáncer, por el... — Barcelona, Imp. Henrich y C.^a. 1 follet.
- TARRÉS Y PIERA (ANTONIO). — *Determinación de la grasa en la leche de cabras españolas.* Memoria presentada para aspirar al grado de Doctor en Farmacia, por... — Barcelona, 1916. 1 follet.
- THEURIET (ANDRÉ). — *Sauvageonne.* — Paris, Société d'Éditions Littéraires et Artistiques. 1907. 1 vol.
- VERHAEREN (ÉMILE). — *Les ailes rouges de la guerre. (Poèmes).* — Paris, Mercure de France. 1916. 1 vol.

CRÒNICA

Durant el trimestre a què correspon el present quadern, l'ATENEU BARCELONÈS ha perdut varis socis distingidíssims.

El 21 de janer morí don Francisco Bartrina y d' Aixemús. Feya temps que permaneixia retret, sens cultivar més tracte que'l familiar y el d'alguns íntims y vells companys. Era una ànima sentimental, que vivia quasi exclusivament de recorts. Nasqué a Reus el 8 d'agost de 1846, y començà a ferse conèixer pels temps en que Víctor Balaguer y els principals reinstauradors dels Jochs Florals se trobaven en la plenitut de la producció y de la fama. May escrigué en altra llengua que la catalana. La seva poesia era modesta y sincera com ell. Res d'estridencies, res d'ironies com les que caracterisaren els escrits de son preclar germà Joaquim. Aquest morí jove, y pot dirse qu'en Francisco Bartrina consagrà tota la vida a venerar sa memoria. Allunyat de penyes y cenacles, concentrat en contemplacions internes, mancat en absolut d'aspiracions, escrivia per a ell tot sol ses notes íntimes, plenas de frescor y de sana emotivitat. Als Jochs Florals hi havia obtingut la Flor Natural, mes no hi concorregué assiduament, limitantse a enviar versos a quelques revistes, ò a publicarlos en petits aplechs. Havia traduït *Nerto*, de Mistral, y estava traduhint el poema *Evangelina*, de Longfellow, quan el sorprengué la mort. Mantingué constantment correspondencia ab els poetes provençals, y sols deixava son retrahiment cada cop que calia fer quelcom per la defensa ò l'expandiment de les institucions patriòtiques y culturals que a una y altra banda del Pirineu han contribuït a dignificar la personalitat catalana. En resum, l'obra poètica y literaria d'en Francisco Bartrina, a més de son valor real, té un innegable valor representatiu dins de la seva època. Es ingenua com l'ànima de son autor, y mereix no ésser oblidada.

Quatre dies després de la mort d'en Bartrina, el 25 de janer, perderem el que havia estat president de la secció de Ciències Morals d'aquest ATENEU y era en l'actualitat vocal de sa Junta directiva, don Carles M.ª Soldevila. Fou sempre un ateneïsta fervorós, fecond en iniciatives, y un digne company, del qual anyorarem tot'hora els lluminosos concells. Consignantho així fem justícia a ses belles qualitats, reconegudes no sols en aquesta casa, sinó en els diferents cercles socials ahont s'estenfen ses relacions, com notari distingidíssim y com digne ciutadà.

D'altre soci il·lustre hem de deplorar la mort : don Joaquim Botet y Sisó, que tan sòlida reputació havia sabut conquerir esmerçant les millors activitats de la seva vida en els estudis històrics y arqueològics. Era fill de Girona y havia començat a donarse a conèixer en la *Revista* d'aquella ciutat, en la *Històrica Latina* y en la *Renaixensa*, publicanthi diferents tre-

balls sobre numismàtica, que ben prompte'l posaren per damunt dels que, dedicats a aquesta ciència, no passaven en nostra terra d'ésser uns *amateurs* més o menys aventatjats. Pel 1875, ab sa *Noticia històrica y arqueològica de l'antiga ciutat d'Emporium*, guanyà en Botet un premi ofert per la Royal Academia de la Historia, y això l'estimulà a escriure notables monografies. Era un bon narrador, y en ses obres la exactitut històrica no anava aparellada ab la rigidesa de què solen adolèixer aquesta mena de treballs. No's mostrava en Botet y Sisó aficionat a fer deduccions sobre punts històrics que no conegués fonament; mes lo que sabia de cert, no ho amagava, y se'n servia per a donar lluminoses orientacions, al revés de lo que fan altres professionals portats de l'egoïsme dels propis descobriments. Sa obra capdal, sobre *Les monedes catalanes*, conté la millor ressenya que may s'haja feta dels dos períodes comtals anteriors a la Confederació Catalano-Aragonesa. També's distingí en Botet com catalanista militant en la presidència del Centre Catalanista de Girona, y en la direcció del periòdic *Lo Geronès*, per ell fundat. Fou membre corresponent de la Royal Academia de la Historia y de la de Bones Lletres de Barcelona, y president de l'Associació Literaria de Girona. Morí en sa ciutat nativa el 27 de janer últim, mes son nom perdurà ab gran prestigi en els anys de la cultura catalana de nostres temps.

Finalment, hem de consignar la perduda, ocorreguda'l 24 de febrer, de don Joaquim d'Abadal y Calderó, persona cultíssima que havia desempenyat el càrrech de vispresident de nostre ATENEU, deixant molt grata memoria de la seva gestió. La Junta directiva disposà que constés en acta'l sentiment produhit per la mort d'aquests bons patricis. Que en pau descansin.

*

CONFERENCIES Y LECTURES:

Les conferencies sobre historia barcelonina que la Junta directiva d'aquest ATENEU encarregà a don Francesch Carreras y Candi, han continuat mensualment ab l'èxit qu'era d'esperar. De les tres primeres ja'n parlarem en nostre número anterior. La quarta, versant sobre *Noves orientacions en la toponímia catalana*, tingué lloch el dia 13 de janer; la cinquena, sobre *Reconstituició de les vies romanes y llurs deduccions toponímiques*, s'efectuà el 3 de febrer, y la sisena sobre *Orígens y desenvollop històric de la llengua ibèrica o catalana*, tingué efecte el 3 de mars.

Durant el trimestre a què pertany aquest número, s'han celebrat ademés, en nostre ATENEU els següents actes:

El 10 de janer, conferencia per don Antoni Ferrer sobre'l tema : *Proyecto de bloqueo electro-automático de ferrocarriles y grandes tranvías, que permite la intensificación del tráfico de transportes y evita en absoluto los accidentes*.

El 15, conferencia pel doctor Huch Obermaier, professor del Museu de Ciències Naturals de Madrid, sobre'l tema *El hombre de la edad glacia*.

El 19, don Joseph Jordán de Urries, catedràtic de la Universitat de Barcelona, dissertà sobre'l *Sistema de las artes*.

Els dies 24 y 27, don L. S. Gartside parlà del *Métode mnemotèchnic*, aplicat a la ensenyança de l'anglès, l'alemany y el francès.

El doctor don Telesfor de Aranzadi, catedràtic de nostra Universitat, donà el dia 26 una notable conferencia, que fou molt celebrada, sobre *Etnografía comparada del yugo*.

El 29, don Karl Geisenheimer dissertà sobre *El origen de la Polifonia*.

El 31, els senyors don Vicens D. Abad y don Joseph Comas y Solà dissertaren respectivament sobre'ls temes *Consideraciones sobre la previsión del tiempo en nuestras costas*, y *Movimientos propios de las estrellas*.

El dia 1 de febrer, donya Regina Lamo de O'Neill donà una lectura de poesies, fent sa presentació la senyora Domènec de Cañellas.

El dia 6 tingué lloch un notable recital de guitarra pel distingidíssim artista senyor Sáinz de la Maza.

El 23 donà una conferencia el doctor Westermann, professor del Seminari de llengües orientals de la Universitat de Berlin, desenrotllant el tema : *La expansión del Islam en Africa*.

El 26 dissertà sobre *Cultura ibérica* el professor d'aquesta Universitat don Pere Bosch Gimpera.

El 27, la Cambra de Cinematografia Francesa obsequià als socis de l'ATENEU projectant en nostra sala d'actes varies interessants actualitats de la guerra.

El dia 9 de març, el doctor don Eduard Schaefer donà una lluhida conferencia sobre'l tema : *Una petición de mano entre príncipes en la época de Velázquez*.

El 10 llegí varies poesies originals don Delfí Villán y Gil, del qual feu la presentació don Lluch Argiles.

El 12 tingué efecte una conferencia pel doctor don Miquel Vidal y Guardiola, quefe de la secció d'Hisenda de l'Ajuntament de Barcelona, sobre'l tema *Los proyectos financieros del ministro señor Alba y el estado actual de la política tributaria en Europa*.

El 20 dissertà sobre *La Meteorología de España* el catedràtic d'aquesta Universitat don Eduard Fontseré.

El 23, el director de la Electro-Química de Flix, doctor Wilhelm Mueller, dissertà sobre *La protección al obrero en la práctica*.

El 24, don Gustau Pittaluga, catedràtic de la Universitat de Madrid, explanà'l tema *La guerra desde el Adríatico a los Alpes*, (impressions del front italià), produint fonda impressió en els oyents. Don Joseph M.ª Roca, president de l'ATENEU, va fer en vibrants paraules la presentació del conferenciant.

El 26, dissertà sobre *La llengua y la literatura catalanes a Alemania* el senyor don Manuel de Montoliu.

El doctor Wilhelm Wenzel, professor de la Escola Colonial de Witzenhausen, donà el dia 30 una conferencia sobre *La Escuela Colonial alemana*.

Finalment, el senador don Frederich Rahola tractà el dia 31 de *La política internacional en el Mediterráneo*, en brillantíssima dissertació.

*

Per a normalisar en lo possible la ortografia del BUTLLETÍ DE L'ATENEU, hem adoptat les regles de l'Academia de la Llengua Catalana, segons acort pres per la Junta directiva en sessió de 9 de febrer últim. Aquestes regles les aplicarem, des d'ara, en linies generals, a tots els treballs qu'en el BUTLLETÍ's publiquin, respectant emperò'l criteri d'aquells autors que manifestin no estar-hi conformes.